
ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПЕРСИЙСКИТЕ СЪСТАВНИ ГЛАГОЛИ И КЛАСИФИКАЦИЯТА ИМ ВЪЗ ОСНОВА НА ИМЕННА ЧАСТ

МИЛЕНА ВЛАДИМИРОВА¹

Катедра „Класически изток“

Милена Владимирова. ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПЕРСИЙСКИТЕ СЪСТАВНИ ГЛАГОЛИ И КЛАСИФИКАЦИЯТА ИМ ВЪЗ ОСНОВА НА ИМЕННА ЧАСТ

Настоящата работа разглежда изключително важния и ненапълно изучен проблем, свързан с произхода и същността на персийския съставен глагол. В тази връзка е изложена хипотеза относно причината за възникването на този огромен брой глаголи – резултат от особено продуктивен неморфологичен начин на словообразуване, която се състои в търсене на начини за вклиняване в глаголната система на персийския език на значителното количество арабски заемки, навлезли в него след VII в. сл.Хр. В резултат на осъществените изследвания става ясно, че по своята същност съставният глагол представлява именно-глаголно съчетание, чийто неморфологичен начин на образуване бива дефиниран най-точно като лексико-синтактичен. За осветляването на тази сложна природа на съставния глагол допринася изключително много възприемането на теорията „X-bar“ на Чомски. С цел цялостно представяне на съставния глагол в съвременния персийски език са разгледани и неговите общи фонологични и структурно-граматични особености. Представена е и класификация на този тип глаголи въз основа на именната им част – смислово ядро и носител на общото значение на именно-глаголното съчетание, като този типологизиран анализ е от особено значение за разбиране на семантичната им същност и прогнозиране на общото им значение.

Ключови думи: съставен глагол, персийски език, словообразуване, именна част, теория „X-bar“

¹ Милена Владимирова, mvladimoff@abv.bg .

The present work revises the ultimately important and not thoroughly studied issue, related to the origin and nature of Persian compound verbs. In this regard, a hypothesis is stated concerning the reason of appearance of this large number of verbs – the outcome of an extremely productive non-morphological method of word formation, which is assumed to be the search of ways for incorporating the great number of Arabic loanwords entered the Persian language after the 7th century A.D. into its verbal system. In result of the research made it became clear that in its nature the compound verb is a noun-verb combination which non-morphological method of formation is described as lexical-syntactical. In order this complicated nature of Persian compound verbs to be revealed the application of Chomsky's X-bar theory has had a significant contribution. For the complete presentation of compound verbs in Modern Persian language their general phonological and structural-grammatical properties have also been comprised. A classification of this type of verbs on the basis of their nominal part which is the semantic kernel and common meaning-bearer of the whole noun-verb combination is also included and this typological analysis is of great importance for understanding their semantic nature and foreseeing their common meaning.

Keywords: compound verb, Persian language, word formation, nominal part, X-bar theory

1. Обща характеристика на съставните глаголи в съвременния персийски език

1.1. Произход и определение на персийския съставен глагол. Барджасте казва: „Персийският език е известен с липсата на прости глаголи. Тази липса е толкова осезаема, че в много случаи човек се изумява от това да открие, че в този език не съществуват прости глаголи, съответстващи на такива широко употребявани глаголи в английския език, като ‘говоря’, ‘вървя’, ‘работя’ и ‘крещя’“ (Барджасте 1983: 242, прев. м., М. В.). Тази липса е принудила носителите на езика да търсят начин за назоваване на действията, които са извършвали в ежедневието си. С течение на времето за тази цел бил възприет механизъм за образуване на глаголни единици, състоящи се от два компонента – име (*или предложна фраза*) и глагол, и функционално равнозначни на една дума. Следи от действие на този механизъм се откриват още през средноперсийския период. Не е ясна причината за възникването на този метод на глаголно словообразуване. Изумява фактът обаче, че той бързо набира скорост и започва да изтласква от употреба много от съществуващите в езика прости глаголи. Принципно диахронните промени, регистрирани в различни езици, свидетелстват за тенденцията тези езици да се развиват в посока опростяване на строежа и граматичните си функции. Какво тогава е накарало персите да възприемат един по-описателен метод на вербално изразяване, който е толкова

продуктивен и днес дори? Каквато и да е причината за възникването на този тип глаголно словообразуване обаче, от XIII в. сл.Хр. нататък то придобива такава масовост и продуктивност, че постепенно изтласква от употреба всички структурни типове глаголи, доминирали дотогава в езика. Доказателство за това дава Батени, който посочва брой от около 3000 съставни глагола (*1056 от тях образувани с помощта на спомагателния глагол کردن* *kārdān* 'правя') на фона на около 200 прости глаголни единици, регистрирани в лексикона на съвременния персийски език (Батени 2006: 52).

В опит да разберем причината за възникването на съставните глаголи, можем да прибегнем до Барджасте, който проследява историята на някои от глаголни съществителни имена в съвременния персийски език, образувани на базата на непроизводни или производни глаголи, нямачи употреба в днешно време (Барджасте 83: 243–244). Като използва за източник речника на Деххода, Барджасте посочва като пример следните отглаголни съществителни имена, мотивирани от прости глаголи, имали употреба в средноперсийския език:

<i>Отглаголни форми в съвр. перс. език</i>	<i>Глаголи, употребявани в средноперс. език</i>
سرفه <i>сорфе</i> 'кашлица'	سرفیدن <i>сорфидан</i> 'кашлям'
درنگ <i>деранг</i> 'колебание'	درنگیدن <i>дерангидан</i> 'колебая се'

Както сами можем да преценим, горепосочените глаголи са загубили употребата си в съвременния персийски език, но за сметка на това тяхната липса е компенсирана чрез формирането на устойчиви именно-глаголни съчетания или т.нар. *съставни глаголи*, използващи за свой смислов център съответните отглаголни съществителни:

напр. سرفه *сорфе* 'кашлица' → سرفه کردن *сорфе кърдән* 'кашлям'
 درنگ *деранг* 'колебание' → درنگ کردن (ост.) *деранг кърдән*
 'колебая се'.

От приведените примери Барджасте заключава, че преди да излязат от употреба, въпросните глаголи са образували набор от свои именни деривати. Впоследствие тези деривати, подчинявайки се на разпространените за времето си словообразователни тенденции, са взели участие в процеса на образуване на съставни глаголи. Според него в началото на този процес на персоговорящите по онова време била предоставена възможност за избор между прост глагол и неговия съставен еквивалент. Барджасте отбелязва, че това е причина за възникването на синонимни двойки глаголи, състоящи се от прост и от съставен глагол. Много от тези синонимни двойки са достигнали до нас, като в много случаи простият глагол – част от тях, се характеризира с употреба предимно във формален стил:

напр. گریستن *геристāн* ‘плача’ = گریه کردن *герие кārдāн* ‘плача’.

Предвид гореказаното и тенденциите в езика към активно образуване на съставни глаголи на базата на различни по произход имена обаче, най-вероятно и тези прости глаголи един ден ще се окажат в неизгодната позиция на излезли от употреба форми.

Но да се върнем към конкретния въпрос, отнасящ се до причината за възникването и налагането на този метод на глаголно словообразуване. Общеизвестен факт е ограниченият запас от прости глаголи, с които персийският език разполага. Расторгуева (1966)² споменава, че броят на глаголите в средноперсийския език (III в. – VII в. сл.Хр.) като цяло не е голям, като тази ниша бива запълвана чрез формирането на устойчиви именно-глаголни съчетания. Тя посочва още, че в повечето случаи глаголният компонент на тези съчетания е *kārtān* (свр. *kārđān*) ‘правя’, и дава като пример *zen kārtān* ‘оседлавам’. Следователно, както бе споменато вече, първите стъпки на процеса на образуване на съставни глаголи в персийския език са още през средноперсийския период. Новоперсийският период обаче е този, който бележи началото на активното формиране и масовото навлизане на този тип глаголи в системата на езика. В исторически план това е XIII в. сл.Хр. – време, в което арабският език вече трайно се е установил на територията на Персия, в резултат на което огромно количество арабски заемки са станали неизменна част от ежедневно-то общуване. Това са предимно причастия и отглаголни съществителни или т.нар. *масдари*. Вследствие на придобитата широка употреба от страна на тези арабски заемки, назоваващи редица свойства, предмети и явления от бита, напълно естествено е персите да започнат да търсят начини за вклиняването на тези чужди лексеми в глаголната система на езика си. А какъв по-лесен начин от този арабската заемка да бъде чисто и просто съчетана с глагол, с който си подхожда в аспектиално отношение? По-сложно би било тя да бъде инкорпорирана във флективната система на персийския глагол по пътя на действащите по това време словообразователни методи, което съответно е обвързано с по-продължителни и по-сложни граматико-фонологични процеси. Пример за инкорпориране на арабски заемки в глаголната система на персийския език във формата на присъщите му структурни типове имаме в лицето на отименните глаголи, мотивирани от арабски масдари, но неголемият брой на тези глаголни единици свидетелства за това, че въпросният словообразователен механизъм не е сработил. Садеги (1993)³ също, изреждайки някои от най-употребяваните представители на този тип глаголно словообразуване в съвременния персийски език, като *بلعیدن* *bāl 'idān* ‘гълтам’, ‘поглъщам’ (от ар. *بلع* *bāl* ‘поглъщане’), *رقصیدن* *rāqsidān* ‘танцувам’ (от ар. *رقص* *rāqṣ* ‘танц’) и

² Цитирано по Дабир-Мокаддам 1997: 36.

³ Цитирано по Дабир-Мокаддам 1997: 36.

فہمیدن *fāhmidān* ‘разбирам’ (от ар. فہم *fāhm* ‘разбиране’), заявява, че като цяло броят на отименните глаголи е доста оскъден.

Подобна на горната хипотеза относно причината за възникването на съставните глаголи в персийския език изказва и Батени, според когото формирането на глаголи на базата на заимствани от арабски език лексеми е сред основните причини за появата на този метод на глаголно словообразуване, който впоследствие се е развил и е обхванал и думите с персийски произход (Батени 2006: 54). В подкрепа на тази хипотеза, че приспособяването на заемки към глаголната система на персийския език е в основата на възникването и развитието на този тип глаголно словообразуване, можем да споменем и факта, че то е изключително продуктивно и в наши дни, когато с оглед на статуквото в него участие взимат и много заемки от западноевропейски езици. Дори можем смело да заявим, че заемките от западноевропейски езици биват включвани в глаголната система на персийския език единствено като част от структурата на съставни глаголи⁴. Като резултат, както отбелязва Батени (1989)⁵, „образуването на съставни глаголи в съвременния персийски език е заместило изцяло морфологичното правило за образуване на прости глаголи“, което в миналото се е характеризирало с особено изявена продуктивност.

Персийският съставен глагол е езиково явление, за което до този момент не съществува точна формулировка. Въпреки редицата направени изследвания през последните години по този въпрос, все още остават неосветлени някои проблеми, като точна причина за възникване и граматични особености на този структурен тип глаголи, наподобяващи в морфо-синтактично отношение т.нар. *phrasal verbs* в английския език. Основен и все още нерешен е и въпросът дали процесът на образуване на съставни глаголи в персийския език е предмет на изучаване от страна на морфологията или на синтаксиса? Категорични аргументи не могат да бъдат представени в подкрепа само на едната страна от въпроса, тъй като съставният глагол реално функционира и като морфологична, и като синтактична единица. Много ценни доводи в това отношение предлага Вахеди-Лангруд (1996). Това, че съставният глагол функционира като морфологична единица, бива доказано от факта, че същият може да се проявява в служба на произвеждаща основа, даваща начало на съществуване на много причастия, придобили впоследствие и субстантивна функция, някои от които и като технически термини (напр. سریع کننده *sāri* ‘конянде ‘катализатор’). Този факт противоречи на твърдението на Батени, че съставният глагол в персийския език е „безплоден“, т.е. от него не могат

⁴ Тук изключение правят отименните глаголи تلفنیدن *telefōnidān* ‘телефонирам’ и تلگرافیدن *telegrāfidān* ‘телеграфирам’, но присъствието им в езика реално е формално и вместо тях се употребяват съставните им еквиваленти تلفن زدن *telefōn zādān* и تلگراف کردن *telegrāf kārđān*.

⁵ Цитирано по Карими 1997: 4.

да бъдат образувани производни думи с научно-технически характер (Батени 2006: 47). Да, въпросният тип глагол не притежава продуктивността на непроизводната глаголна единица, но въпреки това не може категорично да бъде наречен „безплоден“. От друга страна, съставният глагол се доближава по своите граматични функции и до свободните синтактични конструкции. Това се наблюдава в случаите, когато имаме налице съставен глагол с мотивирано значение, отношенията между компонентите на който се доближават до тези между обекта и сказуемото в синтаксиса.

Към сложната същност на персийския съставен глагол се добавя и фактът, че в определен аспект той се доближава и до аналитичните глаголни форми. В този смисъл някои непреходни съставни глаголи, имащи в състава си спомагателния глагол *شدن* *shodan* ‘ставам’, ‘превръщам се’, биват трудно различавани от описателните форми на страдателен залог. И още, предвид идиоматичното значение на много представители на този структурно-derivационен тип, същите могат да бъдат разглеждани и като фразеологични единици. В това отношение Рубинчик употребява дефиницията *двучленни глаголни фразеологични единици*⁶ и заявява: „По своите фразеологични и граматични свойства сложните глаголи представляват доста пъстра картина...“ (Рубинчик 2001: 217).

Употребата от страна на Рубинчик на термина *сложен глагол* в горния цитат поставя на преден план въпроса кой от двата термина – *сложен глагол* или *съставен глагол*, е по-правилен? Като цяло, за обозначаване на разглеждания тип глаголи повечето лингвисти използват термина *сложен глагол*, който прави непосредствена препратка към термини, като *сложно прилагателно име*, *сложно съществително име* и т.н. Анализ на лексико-граматичните и синтактичните особености на лексемите, стоящи зад тези термини, показва обаче, че те не са съотносими. Така, за да бъде наречено устойчивото именно-глаголно съчетание *сложен глагол*, то трябва да представлява в морфо-синтактично отношение *сложна дума*, каквато е *сложното прилагателно име* например. Съставният глагол в това отношение обаче притежава всички граматични признаци да не бъде наречен сложна дума, а именно – той представлява съчетание от два синтактически независими компонента (*именна част и глаголна част*), характеризиращи се с различна степен на споеност помежду си. Следователно за по-адекватното отразяване на същността на разглежданата глаголна единица по-правилният термин би бил *съставен глагол*.

В обобщение може да се каже, че за пълното и систематизираното представяне на персийския съставен глагол трябва да бъдат взети предвид всички гореописани аспекти от многоликата му същност. Това ще допринесе за уста-

⁶ Дефинираните от Рубинчик като *многочленни* глаголни фразеологизми не са обект на изследване в тази студия, тъй като, предвид семантико-граматичните им характеристики, те представляват по-скоро предмет на изучаване от страна на фразеологията.

новяването на някои закономерности, съпътстващи съчетаването на определени имена с конкретни спомагателни глаголи, както и за прогнозируемостта на общото значение, произтичащо от това съчетаване.

1.2. Фонологични характеристики на съставния глагол

Съставният глагол се състои от именна и глаголна части, образуващи една цялостна синтагма. Всяка част от тази синтагма съхранява своето самостоятелно ударение и се отделя от другата посредством пауза. Важна особеност на персийския съставен глагол е, че във фонологично отношение той демонстрира два различни модела на фиксираност на главното си ударение. Единият модел се реализира в случаите, когато съставният глагол е представен в инфинитивната си форма. Тогава главното ударение пада върху последната сричка на спомагателния глагол, свидетелствайки за номинативния характер на инфинитива като цяло. Вторият модел касае случаите, когато съставният глагол е изразен чрез личните си форми. Тогава главното ударение пада върху именната му част, която носи основния семантичен заряд, а вторичното ударение остава върху глаголната. В рамките на самата именна част ударението пада върху последната сричка на съответното име, докато по отношение на глаголната част позиционирането му зависи от съответните лични форми. Това ще рече, че при граматичните форми на съставния глагол за време, което не изисква присъединяването на представки към спомагателния глагол, ударението ще пада върху коренната сричка, предхождаща непосредствено личното окончание. Когато личните форми на съставния глагол се отнасят към парадигмата на време или наклонение, което изисква афиксирането на представките *-می* *ми* и *-به* *бе*, или на отрицателната частица *-نه* *на*, ударението ще пада върху последните. Трябва да се отбележи, че дори когато дадено име няма самостоятелно лексикално значение, в рамките на съставния глагол то получава самостоятелно словесно ударение и се отделя от глаголната част посредством пауза. Най-често това се наблюдава, когато именната част е изразена от арабски причастия или масдари, които са загубили самостоятелните си значение и употреба в персийския език. Съставните глаголи, чиято именна част е изразена от такъв лексикален елемент, представят два различни структурни модела. Единият от тези модели не допуска при никакви условия поместването на други елементи между компонентите на съставния глагол, а другият позволява вмъкването на поясняващи думи между компонентите му, но при определени условия и в определен ред. Във втория случай имаме налице т.нар. *рамкова конструкция* (напр. *وارد جائی شدن* *варед-е джа'и шодан* 'влизам' (някъде)).

Ударението е един от белезите за разграничаването на съставния глагол, от една страна – от корелиращото свободно съчетание от название на *обект* и *сказуемо*, а от друга – от сложната дума като цяло. Съставният глагол представлява съчетание от две синтактически независими лексикални единици,

образуващи едно концептуално цяло. Както стана ясно, това концептуално цяло бива доминирано от едно главно ударение, което пада върху именната му част, докато глаголната получава вторично такова. За сравнение, при свободното словосъчетание всеки негов компонент се характеризира със самостоятелно ударение, т.е. компонентите на същото са равнопоставени в семантично и синтактично отношение. По отношение на сложната дума и думата като цяло е известно, че персийският език се характеризира с фиксирано словесно ударение, падащо върху последната сричка на думата, независимо от нейния строеж. Това ще рече, че без значение дали една сложна дума се състои от две, или от три произвеждащи основи, главното ударение винаги ще пада върху последната сричка на последната ѝ основа. За разлика от сложната дума обаче съставният глагол се характеризира с фонологична самостоятелност на компонентите си, т.е. всеки един от тях носи върху себе си ударение, като главното пада съответно върху смислово натоварената именна част.

Тук внимание заслужават наблюденията на Рубинчик относно мястото на ударението в рамките на миналите причастия, образувани от префиксални или съставни глаголи (Рубинчик 2001: 220). Според езиковеда разглеждането на този въпрос ще спомогне още повече за разграничаването на съставния глагол от сложната дума. Както е известно, някои минали причастия могат да преминават в лексикалния клас на съществителното име вследствие на транспозиция. Освен това тези причастни форми могат да бъдат употребявани и в атрибутивна функция. Това загатва, че конкретната граматична употреба на миналото причастие ще е взаимосвързана с конкретното позициониране на ударението му. Така, в случай на проява на дадено минало причастие от съставен или префиксален глагол като част от аналитична конструкция, главното ударение ще пада върху именната част в състава му, която се отделя от глаголната посредством пауза:

напр. *او تحصیل کرده است. U tāḫsil kārde āst. 'Той е учил.'*

И обратното, в случаите, когато тази причастна форма се проявява в субстантивна или атрибутивна функция, ударението ще се пренася върху последната ѝ сричка, като паузата между именната и глаголната част съответно ще изчезва. Това ще рече, че в този случай миналото причастие функционира в качеството на сложна дума, а в това си качество то може да служи и като именна част на съставен глагол:

напр. *تأخسیل کرده tāḫsil kārde 'образован'.*

От гореказаното става ясно, че съставният глагол може да се разглежда като междинно звено между сложната дума и свободното съчетание от название на обект и сказуемо, което е в пълно съответствие с описания начин

на формирането му във *V-bar*. При този тип глаголна единица имаме две ударения – главно, падащо върху именната част, и отслабено вторично – върху спомагателния глагол. Сложната дума, от своя страна, се характеризира с едно-единствено ударение, падащо върху последната ѝ сричка, за разлика от свободното словосъчетание, където ударенията върху отделните му елементи се характеризират с еднакво силен интензитет. Същото се наблюдава и по отношение на паузата. Тя липсва между компонентите на сложната дума, докато в случая със съставния глагол същата се характеризира с по-кратка продължителност от тази между елементите на свободното словосъчетание.

1.3. Структурна делимост на съставния глагол

В своята докторска дисертация, посветена на синтаксиса, семантиката и аргументната структура на съставните глаголи или т.нар. от него *сложни предикати*, Вахеда-Лангруд (1996) споменава, че степента на делимост на именната част от глаголната е използвана от някои езиковеди като критерий за класифициране на съставните глаголи в три групи: същински съставни глаголи (при които именната част е неделима от глаголната), псевдосъставни глаголи и глаголни фрази⁷ (при които именната и глаголната части са лесно делими една от друга) (Вахеда-Лангруд 1996: 15). На този критерий се опират Мойн (2007) и Карими (1987)⁸. Подобна постановка е лесно опровержима, като се има предвид фактът, че повечето от персийските съставни глаголи са делими в структурно отношение, т.е. допускат поместването на други елементи между компонентите си. Този факт идва в подкрепа на твърдението, че съставният глагол се разграничава в структурно и синтактично отношение от сложната дума, която представлява едно структурно и интонационно неразривно цяло, което не допуска поместването на други елементи между компонентите си. Така, за разлика от сложната дума, при определени синтактични и стилистични условия между компонентите на съставния глагол могат да се породят определени синтактични отношения. Вследствие на това именната част може да придобие някои граматични свойства, които се изразяват във възможността същата да приеме артикъл за неопределеност/единичност *یای وحدت/نکړه* *īa-īe vāḥdāt/nākkāre*, да получи показател за множествено число, да афиксира местоименна енклитика, да бъде оформена граматически посредством следлога *را* *ra*, както и да бъде пояснена от определения. От това единството на съставния глагол не се нарушава, защото, ако бъде запазена семантичната слятост между компонентите му, наличието на каквито и да било граматични показатели или зависими от именната част думи не може да бъде причина за структурния му разпад:

⁷ Под *глаголна фраза* тук се има предвид съчетание от название на обект и сказуемо.

⁸ Цитирано по Вахеда-Лангруд 1996: 15.

напр. او هیچ حرفی نرَد. *U hič xārfi nāzād*. 'Той изобищо не продума.'

Структурната делимост на съставните глаголи е предмет на разглеждане както от страна на морфологията, така и на синтаксиса. В морфологично отношение съставният глагол допуска между компонентите си различни граматични морфеми, като представки, местоименни енклитики, артикъл за неопределеност/единичност, показател за множествено число, както и служебните глаголи خواستن *xāstān* 'искам' и داشتن *daštān* 'имам', с помощта на които се образуват някои аналитични глаголни форми. Представките, които се разполагат между компонентите на съставния глагол, се присъединяват към глаголната му част. Както вече стана ясно, това са представката *-می* *mi*, обозначаваща продължителност на действието, представката *-ه* *be*, с помощта на която се образуват граматичните форми на глагола за наложително и повелително наклонение, и отрицателната частица *-نه* *nā*. Местоименните енклитики, от своя страна, са прономинални форми на прекия обект, по-рядко на субекта в акузатив, и се афиксират към именната част на съставния глагол. В това отношение съставният глагол се различава от непроизводния и производния еднокомпонентен глагол, при които тази местоименна енклитика в неформален стил може да се афиксира към съответната форма на глагола непосредствено след личното окончание:

напр. من دیدمش. *Mān didāmš*. 'Видях го'.

Съществуват и случаи, в които прономиналната форма на прекия обект може да се афиксира към глаголната част на съставния глагол, но в съвременния етап от развитието на езика тази нейна функционална проява се смята за архаична. Не е такъв случаят с именната част на този тип глагол, към която свободно могат да се афиксират местоименни енклитики. Впоследствие оформената чрез местоименна енклитика именна част дори може да приеме следлога *-را* *ra*.

Другите формообразуващи морфеми, като показател за множествено число и артикъл за неопределеност/единичност, също биват афиксирани към именната част. В случаите, когато именната част получи артикъл за неопределеност/единичност, тя факултативно може да бъде оформена и посредством следлога *-را* *ra*:

напр. او آوازی را خواند. *U āvāzi-ra xānd*. 'Той изпя някаква песен'.

Афиксирането на изброените по-горе морфеми, като артикъл за неопределеност/единичност, местоименни енклитики и представки, както и поместването на други елементи между компонентите на съставния глагол, които са оформени или не посредством следлога *-را* *ra*, съвсем логически ще дове-

де до постепенния разпад на устойчивото именно-глаголно съчетание и до трансформирането му в съответното свободно съчетание от название на обект и сказуемо. Причина за това е конкретизирането на значението на именната част, което е в разрез с условието за нейната предикативност.

Други елементи обаче, като служебните глаголи *خواستن* *ḫastān* 'искам' и *داشتن* *daštān* 'имам', бивайки поместени между компонентите на съставния глагол, не способстват за конкретизирането на значението на именната му част. Глаголът *خواستن* *ḫastān* 'искам' във функцията си на граматична морфема се разполага винаги между компонентите на съставния глагол и служи за образуването на формите му за бъдеще категорично време. Служебният глагол *داشتن* *daštān* 'имам', от своя страна, участва в образуването на формите за сегашно конкретно време и минало конкретно време. Но за разлика от *خواستن* *ḫastān* 'искам' посочването на този служебен глагол като граматичен елемент, който може да наруши структурната неделимост на съставния глагол, няма абсолютна стойност, тъй като обикновено същият се разполага в позиция пред компонентите на устойчивото именно-глаголно съчетание. Поместването му между тях в някои случаи цели да се постигне емфатичен ефект или да се изрази учудване от качеството на извършваното действие:

напр. *آنها دارند آواز می خوانند.* *Anha darānd avāz miḫānānd.* 'Те пеят.' (в момента на говоренето)

آنها آواز دارند می خوانند. *Anha avāz darānd miḫānānd.* 'Те пеят песен!' (в момента на говоренето).

От гореказаното следва, че в синтактично отношение съставните глаголи могат да бъдат класифицирани като *делими* и *неделими*. Същото мнение споделя и Барджасте (Барджасте 1983: 251–255). Той определя като неделими тези от съставните глаголи, в които редът на разполагане на компонентите е строго фиксиран, като всяка промяна в него би довела до техния разпад или граматична неправилност. В този смисъл вмъкването между компонентите на съставния глагол на следлога *را* *ra* примерно, който се явява формален изразител на граматичната категория *определеност*, би довело до превръщането на този глагол в съответното свободно съчетание от название на обект и сказуемо (ако има такова). Както бе споменато малко по-горе, причина за това е конкретизирането на значението на именната част, което в рамките на съставния глагол задължително трябва да е общопонятно. Това трансформиране на съставния глагол в съответното свободно словосъчетание, съпътствано от придобиването на по-различна семантика, може да бъде онагледено посредством следните примери:

напр. *مرتضی ماهی می گیرد. Мортеза маһи мигирәд. 'Мортеза лови риба'.*

مرتضی ماهی را گرفت. Мортеза маһи-ра герефт. 'Мортеза взе рибата'.

В първия от горните примери имаме налице съставния глагол *ماهی گرفتن* 'ловя риба'. Той е неделим в синтактично отношение, тъй като промяната в компонентния му състав, реализирана посредством вмъкването на следлога *را-ра*, води до неговата трансформация в глаголната фраза – част от изречението във втория пример. Разликата, която се наблюдава между двата примера, се изразява в това, че съставният глагол в първия пример изразява процес, който в аспектиално отношение се характеризира с *продължителност*, докато простият глагол – част от глаголната фраза във втория пример, назовава действие, белязано от аспект на *мигновеност*.

Неделимите в структурно отношение съставни глаголи демонстрират идентични характеристики и при употребата на инфинитивната им форма в субстантивна функция. Това ще рече, че в този случай също редът на компонентите на инфинитива на тези глаголи е строго фиксиран и една евентуална негова промяна би довела до разпад на устойчивото именно-глаголно съчетание. Това се вижда от следните примери, в които е използван инфинитивът на глагола *ماهی گرفتن* 'ловя риба':

напр. *ماهی گرفتن مرتضی در هوای بدی صورت گرفت. Маһи герефтән-е Мортеза дәр һәва-йе бәди сурәт герефт. 'Риболовът на Мортеза се осъществи при лошо време.'*

ماهی گرفتن توسط مرتضی در هوای بدی صورت گرفت. Герефтән-е маһи тәвәссот-е Мортеза дәр һәва-йе бәди сурәт герефт. 'Взимането на риба от страна на Мортеза се случи при лошо време'.

Опитът да се формират производни съществителни имена от глаголните единици в горните примери показва, че при получените деривати също редът на компонентите е строго установен:

напр. *ماهی گرفتن* *ماهی* маһи *герефтән* → *ماهی گیر* маһигир 'рибар', 'риболовец' (номинализирана сег. осн. на глагола) *ماهی گیرنده* маһи гирәнде

ماهی گرفتن *маһи* → *گیرنده ماهی* гирәнде-йе маһи 'този, който взима/получава рибата'.

От друга страна, синтактически делими според Барджасте са тези съставни глаголи, при които е възможно поместването на други елементи между компонентите им, като при определени синтактични условия е допустима и промяна в позицията на именната им част. По-конкретно, като синтактически

делими могат да бъдат описани тези от съставните глаголни единици, именната част в състава на които е не само вътрешен пряк аргумент на глаголната, но в определени условия същата може да се проявява и във функция на пряк обект в синтаксиса. Обикновено това се наблюдава при съставните глаголи с мотивирано или частично мотивирано общо значение, които в най-голяма степен се доближават до глаголните фрази. Изпълнявайки ролята и на пряк обект в синтаксиса, именната част може да бъде дистанцирана от глаголната посредством различни синтактични трансформации. Така например тя може да бъде пояснявана от определения или квантификатори. Освен това, между именната и глаголната част могат да бъдат вмъкнати елементи, които в синтаксиса изпълняват функцията на непряк обект. Тези елементи, прикрепяйки се към именната част на съставния глагол, образуват заедно с нея една синтагма, изпълняваща ролята на пряк обект в синтаксиса, която съответно може да бъде оформена и посредством следлога *را-را*. Така например в следващия пример, заимстван с лека вариация от Барджасте (Барджасте 1983: 296), в препозиция по отношение на предиката, изразен във формата на съставен глагол, се намира непрекият обект:

напр. او از این معامله سود برد. U āz in mo 'амеле суд борд. 'Той спечели от тази сделка'.

Горното изречение може да претърпи синтактична трансформация, като непрекият обект се премести в позиция непосредствено след именната част на съставния глагол. Тази синтактична трансформация е обусловена от факта, че съставният глагол *سود بردن суд бордан* 'извличам полза', 'печеля' на база на своята „дълбока синтактична структура“ представлява глаголна фраза, състояща се от название на пряк обект и предикат. Така, подобно на свободните словосъчетания в персийския език, в които непрекият обект може да бъде поместен и в позиция след прекия, същата вариация в словоред може да се случи и по отношение на горното изречение. Тя ще изглежда по следния начин:

напр. او سود از این معامله برد. U суд āz in mo 'амеле борд. 'Той спечели от тази сделка'.

Впоследствие горното изречение може да претърпи по-нататъшна синтактична трансформация, като предложната връзка между прекия (именната част на съставния глагол) и непрекия обект в състава му бъде заменена с изафетна. Тогава цялата новосъздадена изафетна конструкция ще изпълнява ролята на пряк обект в синтаксиса и ще бъде оформена съответно с помощта на следлога *را-را*:

напр. *او سود این معامله را برد. U суд-е ин мо 'амеле-ра борд. 'Той спечели от тази сделка'.*

В някои случаи предложната фраза (*непрекият обект*), намираща се извън рамките на съставния глагол, може да бъде включена в състава му отново в качеството на непряк обект, независимо от факта, че губи предлога си. Това се наблюдава при някои съставни глаголи в рамкова конструкция:

напр. *سرپازان زندگی خود را به وطن وقف کردند. Sārbāzan zen-degi-īe xod-ra be vātān vāqf kārdañd. = سرپازان زندگی خود را وقف وطن کردند. Sārbāzan zen-degi-īe xod-ra vāqf-e vātān kārdañd. 'Войниците посветиха живота си на родината'.*

Същото се случва и тогава, когато между компонентите на съставния глагол бъде включено названието на прекия обект в синтаксиса. В тези случаи също въпросната лексема – член на изречението, образува заедно с именната част на съставния глагол една синтагма, която от своя страна ще поеме функциите на прекия обект:

напр. *پلیس به آنها ورود را اجازه ندادند. Polis be anha vorud-ra edjaze nađadañd. 'Полицаяте не им позволиха да влязат.'*

پلیس به آنها اجازه ورود را ندادند. Polis be anha edjaze-īe vorud-ra nađadañd. 'Полицаяте не им позволиха да влязат.'

Това, че именната част на горепосочения съставен глагол и названието на прекия обект образуват една синтагма със синтактичната функция на пряк обект в синтаксиса, се доказва от следващия пример, представляващ пасивизирана конструкция на горното изречение. В него въпросната синтагма вече изпълнява ролята на пациенс:

عده اجازه ورود (توسط پلیس) به آنها نداده شد. Edjaze-īe vorud (tāvāssot-e polis) be anha nađade šod. 'Не им беше дадено позволение да влязат (от страна на полицаяте)'.

Освен масовите случаи на синтактически делими съставни глаголи, които могат факултативно да включват между компонентите си названието на прекия обект в синтаксиса, Барджасте споменава и за съществуването на някои единични глаголи от този тип, които в съвременния персийски език биват дефинирани като „застинали“ форми (Барджасте 1983: 316–317). Тези съставни глаголи съществуват в една-единствена форма, включваща в структурата си названието на прекия обект, като премахването на същото е граматически недопустимо. Такива са:

напр. گردن کسی را زدن *gärdän-e kâsi-ra zâdân* 'коля', 'прерязвам гърлото на някого'

سر کسی را بریدن *sâr-e kâsi-ra boridân* 'обезглавявам някого'

کلی کسی را زدن *kälâk-e kâsi-ra zâdân* 'измамвам някого', 'скроявам номер на някого'.

Барджасте отбелязва, че в исторически план тези „застинали“ форми произлизат от съставни глаголи, които в периода на ранния новоперсийски език също са допускали на факултативен принцип поместването на названието на прекия обект между компонентите си.

В гореописаните случаи на синтактически делими съставни глаголи, доближаващи се до съответните глаголни фрази, именната част в състава им бива конкретизирана с помощта на определения. Във функцията на определение се проявява съответно названието на прекия или непрекия обект, присъединено към именната част посредством изафет. Освен с помощта на определения обаче, именната част на съставните глаголи може да бъде конкретизирана и посредством употребата на показателни местоимения. По този начин показателното местоимение и съответната именна част образуват една синтагма, явяваща се на практика прекия обект в синтаксиса, която може да бъде оформена с помощта на следлога *را* - *ra*. Обикновено в тези случаи значението на именната част бива разкрито с помощта на подчинено допълнително изречение:

напр. من از آنها این درخواست را کردم که سند را امضا کنند. *Mân âz anha in dârḫast-ra kârdâm ke sâñâd-ra emza' konând*. 'Аз поисках от тях да подпишат документа.' (букв. 'Аз направих това искане към тях, че да подпишат документа').

Именната и глаголната част на съставния глагол *درخواست کردن* *dâr-ḫast kârdân* 'искам', 'изисквам', който изпълнява ролята на сказуемо в главното изречение в горния пример, могат да бъдат дистанцирани още повече, като цялото подчинено изречение бъде трансформирано в именна синтагма, състояща се от инфинитивната форма на съответното сказуемо и нейното допълнение с изафетна връзка помежду им. В трансформираната конструкция тази именна синтагма служи като определение на именната част на съставния глагол. Впоследствие и тук названието на непрекия обект може да се премести в позиция след това на прекия:

напр. من از آنها درخواست امضا کردن سند را کردم. *Mân âz anha dârḫast-e emza' kârdân-e sâñâd-ra kârdâm*. 'Аз поисках от тях да подпишат документа'.

И двете горни синтактични конструкции имат приложение в съвременния персийски език, като втората от тях се възприема като „по-тромава“. В семантично отношение между тях не се забелязва осезаема разлика, но може да бъде доловен лек стилистичен оттенък, отразяващ фокуса на говорещото лице върху конкретна част от съдържанието на изказването. Така, в първия от горните два примера фокусът пада върху обекта на извършваното действие.

Освен гореописаните ситуации на включване на название на пряк или непряк обект, както и на цяло подчинено допълнително изречение между компонентите на делимите в синтактично отношение съставни глаголи, в някои случаи се наблюдава и вмъкване между тях на други елементи от синтаксиса, като обстоятелствено пояснение за място например. Това е възможно при някои съставни глаголи, съдържащи в значението си елемент на движение, които в семантико-синтактично отношение също стоят близо до съответните свободни словосъчетания, състоящи се от название на обект и сказуемо. Следващите примери служат за онагледяване на тези случаи:

напр. *سربازان به قصر حملہ بردند. Сърбазан бе қәср хәмле бордәнд. ‘Войниците атакуваха крепостта.’*

سربازان حملہ به قصر بردند. Сърбазан хәмле бе қәср бордәнд. ‘Войниците нанесоха атака над крепостта’.

Както се вижда от горните примери, и тук също предложната фраза, реферираща към обстоятелственото пояснение за място в синтаксиса, може да се премести в позиция между компонентите на съставния глагол, но в този случай тя няма да образува една синтагма с именната част на този глагол, която да изпълнява ролята на пряк обект в синтаксиса. Причината за това се корени в преосмисленото значение на глагола *بردن бордән* ‘нося’ в рамките на устойчивото именно-глаголно съчетание *حملہ بردن хәмле бордән* ‘нападам’, ‘атакувам’. Това ще рече, че ако синтагмата, състояща се от обстоятелственото пояснение за място и именната част на горния съставен глагол, функционираше в качеството на пряк обект в синтаксиса, същата нямаше да бъде смислово съвместима с конкретното значение на простия глагол *بردن бордән*, а именно – ‘нося’, тъй като цялата глаголна фраза би предавала понятието ‘отнесоха атаката към крепостта’. Но ако тази синтагма не може да изпълнява ролята на пряк обект в синтаксиса, тогава как ще бъде обяснена следната граматически допустима пасивна конструкция:

напр. *حملہ به قصر برده شد. Хәмле бе қәср борде шод. ‘Беше нанесена атака над крепостта.’*

Съществуването на тази пасивна конструкция може да бъде оправдано единствено на базата на т.нар. *дефективна предикация*, чиито случаи на проява ще бъдат разгледани по-нататък.

За разлика от неделимите в синтактично отношение съставни глаголи делимите такива допускат в някои редки случаи промяна в подредбата на компонентите си в инфинитивната си форма. По този начин именната част в състава на съответния глаголен инфинитив заема позиция непосредствено след глаголната и се свързва с нея посредством изафет, придобивайки синтактичната функция на нейно допълнение. В семантично отношение между двата структурни варианта няма разлика:

напр. سیگار کشیدن اینجا ممنوع است. *Сигар кешидън инджа мѐмну'аст*. 'Пушенето тук е забранено.'

Кешидън-е сигар инджа мѐмну'аст. *Пушенето тук е забранено*.'

Тук е мястото да се направи разграничение между финитните и някои нефинитни форми на глагола, като инфинитивната⁹. По своята същност персийският инфинитив представлява съществително име – производно от глагол, назоваващо съответното действие/състояние, изразено чрез личните форми на същия глагол. Това отглаголно съществително се образува, като към претеритната основа на глагола се присъедини инфинитивното окончание *ن- ān*. В граматично отношение инфинитивът се характеризира с двойствена същност, а именно – от една страна, функционира в качеството на съществително име, изпълнявайки съответно субстантивна функция, а от друга – съхранявайки формалната си граматична връзка с глагола, от който произлиза, проявява някои особености, характерни за финитните глаголни форми. Като инфинитивът на простия, така и инфинитивът на съставния глагол представляват едно фонологично и синтактически неразривно цяло. Това ще рече, че инфинитивът на съставния глагол няма да допуска поместването на никакви елементи между компонентите си. Единствената възможна структурна вариация в неговия състав е промяната в реда на компонентите му, както в горния пример, но това не е общо явление за всички инфинитивни форми от този тип.

Особен случай на делими в синтактично отношение съставни глаголи са тези от тях, образувачи т.нар. *рамкова конструкция*, която бе спомената малко по-горе. На практика това са съставни глаголи, демонстриращи двойствени структурни и морфо-синтактични характеристики. В този смисъл под рамкова конструкция се разбира такава структура, при която именната и гла-

⁹ Тук се има предвид пълната форма на инфинитива, оканчаваща на *ن- ān*, а не кратката – получаваща се, като се отстрани това окончание.

голната части на съставния глагол са разположени преимуществено дистантно, като между тях се помества друг, страничен елемент, свързан изафетно с именната част. Дистантното разположение на компонентите на съставните глаголи, образуващи рамкова конструкция, корелира с контактното им такова без разлика в семантиката, като при отделните глаголни единици може да се наблюдава превес в полза на по-честата проява на едното или на другото. Това дава солидното основание на Рубинчик да назове рамковата конструкция при съставните глаголи „факултативна“, съпоставяйки я с „постоянната“ такава при многочленните глаголни фразеологизми (Рубинчик 2001: 229).

От своя страна, елементът, който може да бъде поместван между компонентите на съставния глагол в рамкова конструкция, е название или на обстоятелственото пояснение за място, или на прекия обект в синтаксиса¹⁰. Това директно води към извода, че тази синтактична конструкция се намира едно стъпало по-горе от съставния глагол в йерархията на синтактичните единици и може да бъде определена като глаголна фраза. Нейната структурна устойчивост е обусловена от постоянния ѝ компонентен състав и липсата в някои случаи на самостоятелна синтактична употреба у именния компонент. Една от основните лексико-синтактични характеристики на рамковата конструкция е нейното неизменно непреходно значение. Това правило се отнася както за рамковите конструкции, включващи в състава си название на обстоятелствено пояснение за място, така и за тези, съдържащи название на пряк обект. Изваждането на тези елементи от състава на рамковата конструкция автоматически я превръща в преходен съставен глагол, независимо от това глагол с какви лексико-синтактични особености се проявява във функцията на нейна глаголна част (вж. долните примери):

напр. جلب توجه کردن *джълб-е таваджджох кърдаън* 'обект на внимание съм' (букв. 'прява привличане на внимание')

توجه را جلب کردن *таваджджох-ра джълб кърдаън* 'привличам вниманието'.

Най-често в състава на рамковите конструкции влизат арабски масдари с непреходно значение, както и арабски деятелни причастия (*اسم فاعل* *есм-е фа'ел*), което обяснява и непреходното значение на тези специфични образувания. В повечето случаи участието на тези лексикални елементи във формирането на рамкови конструкции е обусловено от липсата на тяхна самостоятелна синтактична употреба:

¹⁰ Това са най-честите ситуации. Както бе споменато малко по-горе, в доста по-редки случаи рамковата конструкция може да включва в състава си и название на непрекия обект в синтаксиса.

напр. شامل چیزى بودن *шамел-е чизи будън* ‘включвам’, ‘състоя се’ (букв. ‘включващ съм нещо’) ← شامل *шамел* ‘включващ’, ‘съдържащ’ (няма самостоятелна синтактична употреба)

چیزی را شامل بودن *чизи-ра шамел будън* ‘включвам’, ‘съдържам’.

Както правилно отбелязва Барджасте (Барджасте 1983: 311–312) обаче, съставните глаголи, изграждащи рамкова конструкция, се различават в синтактично отношение от останалите делими съставни глаголни единици. Основната разлика между тях се състои в това, че делимите съставни глаголи, невлизайщи в рамкова конструкция, допускат между компонентите си поместването на други елементи (*название на пряк или непряк обект и др.*), които се присъединяват изафетно към именната им част, образувайки едно семантично и синтактично цяло. Това цяло, от своя страна, може да се проявява във функция на пряк обект в синтаксиса, бидейки управлявано от сказуемото с помощта на следлога *را* *ра*. Същият път бива извървян и в случая с рамковите конструкции, но тук огромната разлика се корени в това, че синтагмата, образувана от именната част на съответния съставен глагол и някой от споменатите по-горе елементи, в никакъв случай не може да изпълнява ролята на пряк обект в синтаксиса. Това се дължи на общото непреходно значение на съставните глаголи в рамкова конструкция.

Като цяло, поради по-високата честота на поява на определени елементи между компонентите на съставните глаголи в рамкова конструкция, последните могат да бъдат обединени в две големи групи: *рамкови конструкции, имащи в състава си название на обстоятелствено пояснение за място, и такива, съдържащи название на пряк обект.*

Към първата група се отнасят неоглямо количество рамкови конструкции, които изразяват движение, насочено към някаква локация. В много случаи именната част в техния състав е изразена от арабска заемка, нямаща самостоятелно значение и/или употреба в персийския език. Тези конструкции представляват глаголни фрази от следния тип: [AP V]_{VP}:

напр. داخل/وارد جائی شدن *дахел-е/варед-е джа’и шодън* ‘влизам някъде’.

Горната рамкова конструкция може да бъде трансформирана в следната глаголна фраза: [PP V]_{VP}:

напр. به جائی وارد/داخل شدن *бе джа’и варед/дахел шодън* ‘влизам някъде’.

Втората група рамкови конструкции съдържат в състава си название на пряк обект. Към тази група се отнасят по-голям брой съставни глаголи, именната част в състава на които е изразена или от персийски имена, или от араб-

ски масдари и причастия. И тук също арабските масдари и причастия в много случаи са лишени от самостоятелно значение и/или употреба:

напр. من كاملاً ملتفت پیچیدگی این قضیه شدم. *Ман камелан молтафет-е тичиде-ги-йе ин қазие шодам.* 'Напълно схванах сложността на този случай'.

Подобно на рамковите конструкции, включващи в състава си название на обстоятелствено пояснение за място, и тези също могат да имат структурен вариант, в който названието на прекия обект се намира извън рамките на самия съставен глагол. В този случай можем да имаме глаголни фрази от следните два типа: [NP V]_{VP} (в горното изречение) и [PP V]_{VP}. С други думи, при първия тип извън рамките на съставния глагол имаме название на пряк обект, а при втория – на непряк. Употребата на двойките глаголни фрази може да бъде онагледена, като същите бъдат включени в следните изречения:

напр. U ezhar-e ин нăзър кăрд. = او این نظر را اظهار کرد. *У езхар-е ин нăзър-ра езхар кăрд.* 'Той изрази това мнение.'

Ma bâraie у будим. = ما برای او منتظر بودیم. *Ма монтазер-е у будим.* 'Ние го чакахме'.

Тези рамкови конструкции са граматически правилни единствено в горните две структурни разновидности. Всяка друга структурна вариация би довела до тяхната неправилност:

напр. *Ma montâzer bâraie у будим./* ما منتظر برای او بودیم.*
U ezhar-e ин нăзър-ра кăрд. او اظهار این نظر را کرد.

В случая с рамковата конструкция کسی بودن *монтазер-е кăси будан* 'чакам някого' недопускането на нейна структурна вариация е обусловено от липсата на самостоятелна синтактична употреба у арабското деятелно причастие منتظر *монтазер* със значение 'чакащ', 'очакващ'. Това ще рече, че за разлика от причастията и прилагателните имена, имащи самостоятелна синтактична употреба и които в качеството си на опорна дума в АР могат да се свързват със зависимите думи с помощта на предлог (напр. حاضر به *хазер бе* 'готов за'), при горното арабско причастие това е синтактически недопустимо. В този случай въпросното причастие ще образува разширение, свързвайки се със зависимата дума посредством изафет, който се характеризира с по-широка валентност. Същата закономерност се наблюдава и при рамковата конструкция وارد جانی شدن *варед-е джа 'и шодан* 'влизам някъде'.

По отношение на рамковата конструкция *اظہار نظر کردن* *ezhar-e nāzār kārđān* ‘изразявам мнение’ може да бъде повторена формулираната по-горе постановка, че изафетната синтагма, състояща се от именната част на съответния съставен глагол и названието на прекия обект в синтаксиса, не може да бъде оформена с помощта на следлога *را* *ra*, тъй като същата не може да изпълнява ролята на пряк обект в синтаксиса. Както е известно, това се дължи на непреходното значение на рамковите конструкции като цяло. Като доказателство за това, че рамковата конструкция има безусловно непреходно значение, може да бъде приведен следният пример, заимстван от Барджасте (Барджасте 1983: 306), който свидетелства за невъзможността същата да бъде пасивизирана:

напр. اظہار نظر خیلی خوبی در این باره شد. * *Ezhar-(e) nāzār-e xeyli xubi dār in bare šod.* ‘Стана много хубаво изказване на мнение по този въпрос.’

Към групата на съставните глаголи в рамкова конструкция, включващи в състава си название на пряк обект, се отнасят и повечето такива със значение ‘предизвиквам’, ‘ставам причина за’. Във функция на спомагателен глагол в състава им се проявява инхоативният глагол *شدن* *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’. Такива съставни глаголи са:

напр. موجب شدن *moūdžeḥ šodān* ‘предизвиквам’, ‘ставам причина’

سبب شدن *sāḇāḇ šodān* ‘предизвиквам’, ‘ставам причина’

باعث شدن *ba'eš šodān* ‘предизвиквам’, ‘ставам причина’.

Рамковите конструкции, изградени на основата на тези съставни глаголи, също демонстрират две различни структурни разновидности на глаголна фраза, а именно – такава, при която названието на прекия обект е поместено между компонентите на съответния съставен глагол, и такава, при която същото се намира извън рамките на съставния глагол, бидейки оформено с помощта на следлога *را* *ra*. Особеното при втората разновидност е това, че съставният глагол има преходно значение, независимо от факта, че е образуван на базата на непреходния инхоативен спомагателен глагол *شدن* *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’.

напр. من سبب ناراحتی او شدم. *Mān sāḇāḇ-e naraḫāti-ye u šodām.* ‘Аз станах причина за неговото притеснение.’

من ناراحتی او را سبب شدم. *Mān naraḫāti-ye u-ra sāḇāḇ šodām.* ‘Аз му причиних притеснение’ (‘Притесних го.’).

В заключение относно структурната делимост на персийските съставни глаголи може да бъде добавен и фактът, че освен поместване на други елементи между компонентите си, в неформален стил тези глаголни единици допускат и инверсия в реда на самите компоненти. Обикновено това се случва с цел да се постигне някакъв стилистичен ефект, като например да се постави емфаза върху определена част от съдържанието или да се спази стихотворният ритъм. Инверсия се наблюдава както при делимите, така и при неделимите в синтактично отношение съставни глаголи:

напр. *النوش زد زیر گریه. Аленуш зăд зир-е герие. 'Аленуш избухна в плач.'*
(От разказа „Един ден до Великден“ на Зоя Пирзад.)

Тук е мястото да бъде засегнат и друг въпрос, а именно – изпускането в някои случаи на спомагателния глагол в рамките на съставния. Тези случаи касаят основно книжовния и формалния стил, характеризиращ се с по-усложнен и разширен изказ. Така, на фона на някои синтактични условия и делимите, и неделимите съставни глаголи допускат нарушаване на целостта си на базата на изпускане на спомагателния глагол в състава им. Това се случва, когато в едно изречение влизат в употреба граматичните форми за едно и също време на два или повече (*най-често два*) съставни глагола с един и същ спомагателен глагол в състава им. В тези случаи с цел да се опрости изречението, като се избегне тавтологията, се изпускат всички спомагателни глаголи без последния:

напр. *دادگاه رای کیفری را صادر و پس از آن به دعوی ضرر و زیان رسیدگی و ظرف سه ماه رأی مقتضی صادر می کند. Дадгаһ рай-е кейфәри-ра садер вă пăс аз ан бе дă 'ва-йе зăрăр о зйян ресидеги вă зăрф-е се маһ рай-е моqtăзи садер миконăд. 'Съдът издава наказателно постановление, след това извършва проверка по спора за нанесени щети и в рамките на три месеца постановява адекватно решение.'* (Част от законопроект, отнасящ се до наказателно правораздаване.)

Изпускането на спомагателния глагол не е възможно в случаите, когато личните глаголни форми в дадено изречение са притежание на различни структурни типове глаголи, в това число и на съставни глаголи с различна глаголна част в състава им. Тогава, отново с цел да се олекоти конструкцията, всички лични глаголни форми, с изключение на последната, биват трансформирани в неличната им форма за минало причастие. В случаите, когато причастните форми изразяват действие, протичащо успоредно с това, означено от финитния глагол в края на изречението, то тогава между тях се поставя съединителният съюз *و* вă 'и':

... اگر عدالت نباشد، استعدادهای انسان شکوفا نشده و به جایگاه شایسته خود نخواهد رسید. *āgar eḍālat nabāshād este 'edaḍha-ye ensan shoḡfa našode vā be dajā-gah-e šāyeste-ye ḡod nāḡhād resīd.* '... ако няма справедливост, дарованията на човека няма да разцъфнат и да намерят своята подходяща ниша.' (Част от официално обръщение, публикувано на сайта на Президентството на Ислямска република Иран.)

Тогава обаче, когато причастните форми изразяват действие, предходно на това, означено от финитния глагол, между тях **не** се поставя съединителният съюз و *vā* 'и'. В тези случаи миналото причастие функционира като един вид заместител на подчинено обстоятелствено изречение за време:

... می خواست او را گرفته خفه بکند. *mīḡast u-ra ḡereḡte ḡāḡfe boḡnād.* '... искаше му се да я удуши, като я хване.' (От разказа „Хаджи Морад“ на Садег Хедаят.)

В някои случаи спомагателният глагол може също така да бъде заменян с негови еквиваленти – т.нар. „вежливи еквиваленти“, съобразно стиловите изисквания. В тези случаи обаче става въпрос за структурна *модификация*, а не за делимост на съставния глагол и затова този проблем ще бъде разгледан по-нататък.

Това качество на съставния глагол, а именно – да допуска други елементи в състава си, е свидетелство, че при всички случаи неговите компоненти запазват до голяма степен характеристиките си на синтактически самостоятелни думи, независимо от това, че отделните им значения биват погълнати в различна степен от цялостното значение на устойчивото именно-глаголно съчетание и синтактичните връзки помежду им биват силно отслабени. Този факт поставя съставния глагол по-близо до свободното словосъчетание, отколкото до сложната дума.

1.4. Преходност/непреходност на съставния глагол

В общи линии, преходността/непреходността на даден съставен глагол е обусловена от преходността/непреходността на съответния пълнозначен глагол, проявяващ се във функция на негова глаголна част. Така например повечето съставни глаголи, образувани на основата на пълнозначния преходен глагол کردن *kārḡdan* 'правя', се характеризират с преходно значение. Въпреки това обаче, съществуват и редица случаи, в които с негова помощ се образуват съставни глаголи с непреходно значение. Обикновено тази оказионалност се наблюдава тогава, когато в служба на именна част е употребен предикатив с непреходно значение. Относно преходността/непреходността на съставните глаголи, образувани с помощта на най-широко употребявания спомагателен глагол, а именно – کردن *kārḡdan* 'правя', може да бъде изведена следната закономерност:

Съставен глагол, образуван на основата на преходния спомагателен глагол کردن *kārdān* ‘правя’, ще има **преходно** значение в случаите, когато:

а) в съчетание с کردن *kārdān* ‘правя’ е употребено прилагателно име, арабско причастие със страдателно значение (اسم مفعول *есм-е маф’ул*) или минало причастие от глагол с персийски произход:

напр. ترش کردن *торш кърдән* ‘правя кисел’

مغلوب کردن *мағлуб кърдән* ‘побеждавам’

آمیخته کردن *амихте кърдән* ‘смесвам’

б) в съчетание с کردن *kārdān* ‘правя’ е употребен арабски масдар с деятелно значение или отглаголно съществително име с абстрактно значение, произхождащо от прост преходен глагол с персийски произход;

напр. مطالعه کردن *мотале’е кърдән* ‘изучавам’

بخشش کردن *бәхшиш кърдән* ‘прощавам’ ← بخشیدن *бәхшидән* ‘прощавам’, ‘дарявам’

Съставен глагол, образуван на основата на преходния спомагателен глагол کردن *kārdān* ‘правя’, ще има **непреходно** значение в случаите, когато:

а) глаголят کردن *kārdān* ‘правя’ е съчетан с арабски масдар с непреходно значение:

напр. سعی کردن *сә’и кърдән* ‘опитвам се’ ← سعی *сә’и* ‘опит’, ‘усилие’ (арабски масдар с непреходно значение)

б) глаголят کردن *kārdān* ‘правя’ е съчетан с деадективно съществително име, означаващо душевно състояние:

напр. شادمانی کردن *шад(е)мани кърдән* ‘радвам се’ ← شادمانی *шад(е)мани* ‘радост’ ← شادمان *шад(е)ман* ‘весел’, ‘радостен’.

Преходните глаголи زدن *zādān* ‘бия’, ‘удрям’ и دادن *dādān* ‘давам’, които се характеризират с най-изявена словообразователна продуктивност след کردن *kārdān* ‘правя’, също образуват съставни глаголи предимно с преходно значение. Въпреки това обаче, в техните редици също фигурират и такива с непреходно значение. Така например сред съставните глаголи, образувани с помощта на زدن *zādān* ‘бия’, ‘удрям’, се откроява една особена група лексеми с непреходно значение, обединени около семата издаване на звук, излъчва-

не на светлина/блясък или отделяне на някаква субстанция/вещество. Във функция на именна част на тези глаголни единици се проявява съществително име, обозначаващо някаква присъща характеристика на агента. Повечето от съставните глаголи с глаголна част, изразена от دادن *dadān* ‘давам’, също имат преходно значение, като и сред тях има такива с непреходно значение – обикновено тези от тях, в качеството на именна част на които се употребява име, назоваващо някаква част на тялото или физическо свойство.

Същото явление се наблюдава и при съставните глаголи, образувани с помощта на преходния спомагателен глагол گرفتن *gereftān* ‘взимам’, ‘получавам’. При тях обаче съотношението между преходни и непреходни глаголни единици е разпределено почти поравно. Непреходните съставни глаголи от този тип обикновено имат инхоативно значение или изразяват действие, което на български се предава чрез рефлексивен глагол. В някои случаи с непреходното си значение този спомагателен глагол се явява вариантна форма на спомагателния глагол یافتن *yāftān* ‘намирам’.

Интересен казус представляват съставните глаголи, имащи в състава си глагола за лично притежание داشتن *داشتān* ‘имам’. И при тях също се наблюдава почти изравнено съотношение между преходни и непреходни такива. Непреходните съставни глаголи, образувани с помощта на този спомагателен глагол, изразяват състояние и представят по-различен модел на спрежение от този на съставните глаголи с преходно значение, които най-често назовават действие.

Встрани от гореупоменатата закономерност, която е показателна за това, че преходността/непреходността на съставния глагол зависи до голяма степен от преходността/непреходността на образувания го спомагателен глагол, се намират съставните глаголи, чиято глаголна част е изразена от простия преходен глагол کشیدن *kešidān* ‘дърпам’, ‘тегля’. В този смисъл, въпреки че пълнозначният глагол کشیدن *kešidān* ‘дърпам’, ‘тегля’ има преходно значение, по-голямата част от образувания на негова основа съставни глаголи имат непреходно такова. Една част от тях са обединени около семата *преживява състоянието/чувството, означено от мотивиращото име*, а друга изразяват действие, свързано с *вдишване/издишване*.

Съставните глаголи, съдържащи в структурата си простия двузаложен глагол خوردن *xordān* ‘ям/пия’, ‘блъскам се’/‘удрям се’, са единствената група глаголи, които без изключение се характеризират с непреходно инхоативно значение. За словообразуващо се взима непреходното значение на този пълнозначен глагол, а именно – ‘блъскам се’, ‘удрям се’, като с това си значение خوردن *xordān* се явява лексикален антоним на пълнозначния преходен глагол زدن *zādān* ‘бия’, ‘удрям’. По този начин по-голямата част от съставните глаголи със спомагателен глагол خوردن *xordān* ‘блъскам се’, ‘удрям се’ в състава си биват окачествени като непреходни корелати на тези с глаголна част, изразена от زدن *zādān* ‘бия’, ‘удрям’.

2. Структурно-граматични особености на съставния глагол. Класификация на персийските съставни глаголи въз основа на именната им част

2.1. Структурно-граматични особености на съставния глагол

Съставният глагол в персийския език представлява устойчиво съчетание от име или предложна фраза (*именна част*) и глагол (*глаголна част*). По състав на именната част съставният глагол или т.нар. *двучленен глаголен фразеологизъм* противостои на многочленния глаголен фразеологизъм, чиято именна част се състои от повече от една дума. Глаголната част или спомагателният глагол, от своя страна, може да бъде изразена от непроизведен, произведен и дори от съставен глагол, като с най-голяма честота на употреба в това отношение се характеризират непроизводните глаголни единици. От производните с най-голяма продуктивност се характеризират префиксалните глаголи, а отименните почти никога не се срещат в тази словообразователна служба. Участието на някои морфологични каузативни глаголи във формирането на съставни глаголи, от своя страна, се свежда до някои случаи на образуване на преходни корелати на непреходни глаголни единици от съставен тип. С най-изявена продуктивност в това отношение се характеризира каузативът *رساندن* *ресандан* ‘правя да стигне’, ‘доставям’, формиран на базата на простия глагол *رسیدن* *ресидан* ‘стигам’, ‘пристигам’, с който влиза в корелативна двойка при образуването на съставни глаголи. Принципно глаголната част е разположена постпозитивно по отношение на именната, като тази позиционна обусловеност е продиктувана от каноничния словоред¹¹ в съвременния персийски език. В някои случаи обаче, споменати малко по-горе, се наблюдава инверсия в реда на компонентите, продиктувана от някаква стилистична необходимост.

В синтактичен план съставният глагол функционира като единен член на изречението, изпълнявайки ролята на сказуемо с всички произтичащи от това граматични особености. Освен чрез личните си форми този глагол може да се проявява синтактически и чрез инфинитивната си (*нелична*) форма. В този случай инфинитивът функционира в качеството на субстантивиран член на изречението и може да изпълнява съответно синтактичната функция на субект, пряк обект или непряк обект:

напр. حرف زدن دائمی او مرا خسته کرد. Хәрф зәдән-е да’еми-е у мара хәсте кәрд. ‘Неговото постоянно говорене ме измори’.

В субстантивна функция инфинитивът на съставния глагол може също така да получава показател за множествено число, да бъде поясняван от опре-

¹¹ Словоредът в съвременния персийски език налага каноничното правило позицията на сказуемото да следхожда тази на обекта.

деления, да получава артикъл за неопределеност/единичност, както и да бъде оформян с помощта на следлога *ٻا- pa*.

Двукомпонентният състав, присъщ на съставните глаголи като цяло, не означава, че те притежават идентични лексико-семантични и синтактични характеристики. Морфологичната разнородност на този състав обуславя вариативния характер на семантичните отношения, породили се между компонентите на този тип глаголи. Това ще рече, че в рамките на съставния глагол неговите компоненти могат да загубят частично или напълно лексикалното си значение или да го съхранят. Независимо от това обаче, всички съставни глаголи се характеризират с единност и устойчивост на общото си значение, което от своя страна се характеризира с широка семантична валентност. Това намира отражение в способността на тези глаголи да изразяват най-различни действия и състояния.

2.2. Именна част на съставния глагол. Класификация на персийските съставни глаголи въз основа на именната им част

Както бе споменато неколkokратно, съставните глаголи се състоят от именна и глаголна части. Именната част на тези глаголи е изразител на семантиката на цялото образуване, т.е. тя се явява негово смислово и мотивиращо ядро. В ролята на именна част влизат широк кръг лексеми с персийски или арабски произход, имащи едно или няколко значения. В съвременния персийски език, поради навлизането на много заемки от западноевропейските езици, започват да се образуват и съставни глаголи на базата на тези заемки. Огромно е и количеството арабски заемки, които се проявяват във функция на именна част на този тип глаголи. По форма тези заемки биват масдари или причастия, формирани в словообразователния формат на различни арабски породи.

Именната част на съставните глаголи може да бъде изразена от **имена** (*съществителни, прилагателни/причастия в адективна функция и наречия*) или **предложни фрази**. В семантико-синтактично отношение в рамките на съставните глаголи всички те влизат в качеството си на предикативи. И ако прилагателните имена, наречията и предложните групи са предикативи по смисъл, то съществителните имена придобиват предикативна функция в конюнктурата на съставните глаголи, губейки конкретното си значение и получавайки общопонятно такова.

В структурно-деривационно отношение имената в служба на именна част на съставни глаголи биват прости, производни или сложни, като с най-изявена продуктивност се характеризират простите. Влизайки в състава на този тип глаголи, тяхното лексикално значение бива погълнато в различна степен от общото значение на новосъздадената глаголна единица. Тук трябва да се спомене, че при формирането на общото значение на съставния глагол трябва да бъде взета предвид и полисемията на именната му част. Това ще рече, че

в зависимост от това дали именната част на съставния глагол има едно или няколко значения, ще се образуват различен брой съставни глаголи. Така, в случаите, когато името в служба на именна част е многозначно, ще бъдат образувани няколко съставни глагола на база на отделните му значения. При това всяко отделно значение ще се съпътства с употребата на отделен спомагателен глагол. По този начин лексикалното значение на именната част, както и принадлежността ѝ към даден лексикален клас се оказват сред основните фактори, определящи избора на конкретен спомагателен глагол. Така например на основата на съществителното име *آدا* *āda* със значения 1. ‘плащане’, ‘изпълнение’ (*دَلْ*) и 2. ‘мимика’, ‘гримаса’, ‘имитиране’ се образуват следните съставни глаголи:

1. *آدا کردن* *āda kār-dān* ‘плащам’, ‘изпълнявам’ (*دَلْ*)
2. *آدا در آوردن* *āda dār-avār-dān* ‘подражавам’, ‘имитирам’.

И така, въз основа на състава на именната им част може да бъде оформена следната обща структурна типология по отношение на съставните глаголи:

1. **N+V** (съставни глаголи, образувани чрез съчетаване на именна част, изразена от съществително име *N*, и глагол *V*)
2. **A+V** (съставни глаголи, образувани чрез съчетаване на именна част, изразена от прилагателно име *A*, и глагол *V*)
3. **Adv+V** (съставни глаголи, образувани чрез съчетаване на именна част, изразена от наречие *Adv*, и глагол *V*)
4. **PP+V** (съставни глаголи, образувани чрез съчетаване на именна част, изразена от предложна фраза *PP*, и глагол *V*).

Някои езиковеди, като Дабир-Мокаддам например, прибавят към горната типологична класификация още един – пети тип съставни глаголи, образувани на основата на минало причастие и спомагателния глагол *شدن* *shodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’ (Дабир-Мокаддам 1997: 41):

напр. *گفته شدن* *гофте шодан* ‘бивам казан’.

Сериозно основание за това няма, тъй като конструкции от горния тип представляват принципно перифрастични форми на страдателен залог. Не може да бъде отречен фактът обаче, че някои от миналите причастия със страдателно значение са адективирани и следователно могат да се проявяват във функция на именна част на съставни глаголи. Те ще бъдат разгледани по-подробно при устойчивите именно-глаголни съчетания, обозначени като **A+V**. Също така, перифрастичните форми на страдателен залог все повече биват унифицирани със съставните глаголи от гореспоменатия структурен тип. Въпреки това обаче, предвид някои граматични различия между двата типа конструкции, не е напълно уместно всички съчетания от минало причастие и спомагателния глагол *شدن* *shodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’ да бъдат разглеждани като тип съставен глагол.

2.2.1. Съставни глаголи от типа N+V

Глаголните единици от типа N+V изграждат основната маса съставни глаголи в съвременния персийски език. Съществителното име във функция на тяхна именна част може да бъде просто (*непроизводно*), производно или сложно, като същото е способно да се съчетава с широк кръг спомагателни глаголи.

➤ **Просто съществително име във функция на именна част на съставни глаголи.** Това име представлява основа, състояща се от една непроезводна коренна морфема, и в лексикално отношение може да бъде:

– **Съществително име с конкретно значение.** На базата на съществителни имена с конкретно значение се образуват огромен брой съставни глаголи с мотивирано, частично мотивирано или немотивирано общо значение. Това се дължи на многозначността на тези имена, повечето от които са с персийски произход. Много често техните вторични значения могат да носят абстрактен семантичен оттенък, като при образуването на съставни глаголи на тяхна основна участие взимат както конкретните, така и абстрактните значения. Това, от своя страна, се отразява върху избора на конкретен спомагателен глагол. Така например от съществителното име صدا *седа* с конкретно първично значение ‘глас’ и с отдалечаващи се от този понятиен възел абстрактни вторични значения на ‘звук’ и ‘шум’ се образуват следните съставни глаголи:

напр. صدا زدن *седа за́ддāн* ‘викам’, ‘извиквам’ (някого)

به صدا در آمدن *бе седа да́р-амāддāн* ‘чувам се’, ‘отеквам’, ‘започвам да говоря’

صدا کردن *седа ка́рддāн* ‘издавам звук’, ‘вдигам шум’, ‘надигам глас’, ‘извиквам’ (някого)

صدا در آوردن *седа да́р-ава́рддāн* ‘вдигам шум/врява’.

Следователно в повечето случаи общото значение на съставния глагол, образуван на базата на просто съществително име с такива семантични характеристики, се извежда директно от значението (*конкретно и/или абстрактно*) на това име. Понякога обаче съставният глагол придобива значение, което не произтича директно от семантиката на простото съществително име в служба на негова именна част, а е резултат от преосмислен сбор от значенията на двата му компонента и има преди всичко преносен и образен характер. В този случай съставният глагол ще се характеризира с немотивирано значение:

напр. دوست داشتن *дуст даштāн* ‘обичам’.

Също така, в някои случаи общото значение на съставния глагол може да е резултат от преосмисляне само на едно от значенията – конкретното или абстрактното, на простото съществително име във функция на негова именна част. Така например от съществителното име پا *па* с конкретно първично зна-

чение на ‘крак’ и абстрактно вторично такова на ‘база’, ‘основа’ се образуват редица съставни глаголи, от които ще споменем *پا خوردن* *pa xordān* със значения 1. ‘бивам стъпкан’ (за килим) и 2. ‘измамен съм’. И двете значения на този съставен глагол произтичат от първичното значение на въпросното съществително име, като в първия случай имаме налице резултат от частичното му преосмисляне, а във втория – на пълното.

Както се вижда от горните ситуации, много от простите съществителни имена във функция на именна част на съставни глаголи *обозначават част на човешкото тяло или присъщо нейно качество*. Съставните глаголи, образувани на основата на конкретното значение на тези съществителни имена, изразяват съответно прагматично действие или движение, което е пряко свързано с дадената част на човешкото тяло или се осъществява посредством нея:

напр. دست *dāst* ‘ръка’ → دست *dāst* زد *zādān* ‘докосвам’, ‘аплодирам’

پا *pa* ‘крак’ → پا شدن *(be) pa šodān* ‘ставам’, ‘изправлям се’.

Освен тях голям дял от простите съществителни имена с конкретно значение в служба на именна част се пада на тези, обозначаващи *музикален инструмент или предмет от бита*. Обикновено в рамките на съставните глаголи те се съчетават с простия преходен глагол *زدن* *zādān* ‘бия’, ‘удрям’, формирайки съставни глаголни единици, изразяващи прагматично действие с накъсана продължителност на манипулация с дадения инструмент или предмет:

напр. بیل *bīl* ‘лопата’ → بیل *bīl* زد *zādān* ‘копая’

ویولن *violōn* ‘цигулка’ → ویولن *violōn* زد *zādān* ‘свиря на цигулка’.

Във функция на именна част на съставни глаголи се проявяват и някои прости съществителни имена с *веществено значение*. Случаите на подобна проява обаче са немногочислени. Характерното за съставните глаголи, имащи в състава си имена с тези семантични характеристики, е това, че в служба на тяхна глаголна част могат да влизат най-различни глаголи:

напр. نمک *nāmāk* ‘сол’ → نمک *nāmāk* زد *zādān* ‘осолявам’ или *نمک پاشیدن* *nāmāk pašīdān* ‘посолявам’, ‘поръсвам със сол’.

– **Съществително име с абстрактно значение.** Тези думи отстъпват по брой и продуктивност на простите съществителни имена с конкретно значение. Въпреки по-слабата им продуктивност обаче, с тяхна помощ са образувани едни от най-широко употребяваните съставни глаголи в съвременния персийски език, някои от които непритежаващи дори свой синоним (напр. *کار کردن*, *kar kār dān* ‘работя’). Абстрактната семантика на именната част обуславя немногозначността на общото значение на тези съставни глаголи,

които като цяло се обединяват около семата *върши абстрактното действие, означено от мотивиращото име*. Тук спадат много перцептивни (напр. کردن حس *хес кърдън* 'усещам', 'чувствам') и когнитивни (напр. فکر کردن *фекр кърдън* 'мисля') съставни глаголи.

– **Междуметие.** Междуметие е неизменяема част на речта, с която се изразяват чувства или емоции. С негова помощ може да се изрази възклицание (при *радост, учудване, уплаха, съжаление* и др.), подбуждане към действие (призив, *заповед, предупреждение* и т.н.), както и звукоподражание (*наподобяване на шумове и звуци от живата и неживата природа*). Междуметие може да се употребява и в субстантивна функция, като в тази функция на него ще са присъщи някои от граматическите категории, характерни за съществителното име. Това ще рече, че то ще може да получава суфикс за множествено число, както и артикъл за неопределеност/единичност. Също така в тази служба междуметие ще може да получава и изафетен показател. В субстантивна функция междуметие обозначава конкретно действие, пряко обусловено от съответния звукоподражателен мотив, като това определя способността му да се проявява във функция на именна част на съставни глаголи. Това е и причината за разглеждането му в тази част:

напр. او او-ه سگها از دور شنیده می شد. *Оу оу-е сәгһа аз дур шениде мишод.*
'Лаят на кучетата се чуваше отдалеч'.

По произход по-голямата част от междуметията в персийския език са първични. В основната си част те са едносрични, като при някои от тях (*звукоподражателните*) се наблюдава редупликация. Именно за първичните междуметия е характерна проявата им във функция на именна част на съставни глаголи, в рамките на които те се съчетават почти без изключение със спомагателния глагол کردن *кърдън* 'правя'. Като цяло, съставните глаголи, образувани на основата на междуметие, проявяват чрез вербална функция значението на това междуметие. При това инфинитивът на тези глаголи може да функционира като субстантивиран член на изречението, като в този случай той придобива формалните лексикални свойства на отглаголното съществително име, обозначавайки отвлечено действие, характеризиращо се с наличието на аспектиалния признак *процесуалност*:

напр. میومو کردن پیوسته گریه ها خیلی اذیتش می کرد. *Миу-миу кърдън-е пейвасте-йе горбеһа хейли азийтши микърд.* 'Постоянното мяукане на котките го дразнеше много'.

Междуметията, които най-често се употребяват в качеството на именна част на съставни глаголи, са:

- *ax* ‘ax’, ‘ox’ → *اَخ* *ax* (*o vaḥ*) *kārdān* ‘ахкам’, ‘стена’ (*от болка*);
- *āh* ‘ax’ → *آه* *ah* *kešidān* ‘въздишам’ (*с облекчение*);
- *ux* ‘ox’ → *اوخ* *ax* *o ux* *kārdān* ‘охкам’, ‘стена’ (*от болка*), *اوخ برآوردن* *ux bār-avārdān* ‘охкам’, ‘стена’ (*от болка*);
- *vaḥ* ‘ox’, ‘ax’ → *واخ* *vaḥ* *kārdān* ‘ахкам’, ‘охкам’ (*от болка*);
- *vah* ‘ax’, ‘ай’ (*възклицание при учудване*) → *واه* *vah* *kārdān* ‘ахкам’ (*от учудване*);
- *vai* ‘ай’, ‘вай’, ‘тюх’ (*възклицание при беда, нещастие, безсилие*) → *وای* *vai* *kārdān* ‘вайкам се’, ‘тюхкам се’;
- *hurra* ‘ура’ → *هورا* *hurra* *kešidān* ‘викам ура’;
- *hey* ‘хоп’, ‘хайде’ → *هی* *hey* *kārdān* ‘подкарвам’ (*животно*).

Към тази бройка могат да се прибавят и звукоподражателните междуметия, като от тях най-често в процеса на образуване на съставни глаголи участват следните:

- *ou-ou* ‘бау-бау’, ‘лай’ → *عو عو* *ou-ou* *kārdān* ‘лая’;
- *vaḥ-vah* или *واق واق* *vaq-vaq* ‘бау-бау’, ‘лай’ → *واق واق* *vaq-vaq* *kārdān* ‘лая’;
- *ḡod-ḡod* или *قود قود* *qod-qod* ‘кудкудак’, ‘кудкудакане’ → *قود قود* *ḡod-ḡod* (*qod-qod*) *kārdān* ‘кудкудакам’;
- *miu-miu* или *منومنو* *mau-mau* ‘мяу-мяу’, ‘мяучене’ → *میومیو* *miu-miu* *kārdān* ‘мяуча’;
- *tāq-tāq* или *تغ تغ* *tāḡ-tāḡ* ‘чук-чук’, ‘чукане’ (*на врата*) → *تق تق* *tāq-tāq* *dār zādān* ‘чукам’ (*на врата*);
- *čir-čir* ‘чик-чирик’, ‘чуруликане’ (*на врабче*) → *چیر چیر* *čir-čir* *kārdān* ‘чуруликам’;
- *ḡež-ḡež* ‘скръц-скръц’, ‘скръцане’ → *غژ غژ* *ḡež-ḡež* *kārdān* ‘скръцам’.

➤ **Производно съществително име във функция на именна част на съставни глаголи.** Производните съществителни имена се образуват чрез присъединяване на словообразователни форманти (*афикси*) към произвеждащи основи. Броят на производните съществителни имена в крослингвистична рамка надхвърля този на непроизводните. В персийския език това числено превъзходство намира израз във внушителния брой съставни глаголи, имащи в състава си такива деривати. В семантико-деривационно отношение производното съществително име, изпълняващо функцията на именна част на съставни глаголи, варира в широки граници. Най-често то е:

– **Отглаголно съществително име, назоваващо отвлечено действие или резултат от него.** По своята същност отглаголното съществително име назовава „опредметено“ действие, представено в абстрактен смисъл. Това ще

рече, че това име означава съответния глаголен признак без отношение към лице, време, наклонение и залог. Този тип производни имена в съвременния персийски език се характеризират с арабски или персийски произход, като централно място сред тях заемат тези с арабски произход или т.нар. *масдари* (اسم مصدر *есм-е мāsдār*). Тези думи са излезли от лексикалния клас на глагола, към който първоначално са се отнасяли, и понастоящем се използват в качеството на предикативни съществителни имена със собствена аргументна структура (напр. اعلام *е'лам* 'обявяване', 'заявяване'; اظهار *езһар* 'заявяване', 'изразяване'). Арабските масдари се характеризират с голяма продуктивност и на тяхна основа са образувани огромен брой съставни глаголи, в рамките на които те се съчетават най-често със спомагателните глаголи کردن *кār-дāн* 'правя' и دادن *дāдāн* 'давам', както и с техните пасивни съответствия, а именно – شدن *шодāн* 'ставам', 'превръщам се' и یافتن/گرفتَن *герейфтāн/иāфтāн* 'взимам'/'намирам'. Изборът на конкретния спомагателен глагол в състава на тези глаголни единици, както и преходността/непреходността на значението им зависят пряко от преходността/непреходността на значението на съответния масдар в служба на тяхна именна част. Така например масдарите от II^{ра} и IV^{та} порода¹², които почти без изключение имат преходно значение, съчетавайки се с преходния спомагателен глагол کردن *кār-дāн* 'правя', ще образуват съставни глаголи с преходно значение:

напр. اعلام کردن *е'лам кār-дāн* 'обявявам', 'декларирам' ← اعلام *е'лам* 'обявяване', 'деклариране' (масдар от IV^{та} порода)

تبدیل کردن *табдил кār-дāн* 'превръщам', 'трансформирам' ← تبدیل *табдил* 'превръщане', 'трансформиране' (масдар от II^{ра} порода).

Редки са случаите, в които при съчетаване на масдари от тези породи със спомагателния глагол کردن *кār-дāн* 'правя' биват формирани устойчиви именно-глаголни съчетания с непреходно значение:

напр. تغییر کردن *тағйир кār-дāн* 'променям се', 'изменям се' ← تغییر *тағйир* 'променяне', 'изменяне' (масдар от II^{ра} порода).

Съставните глаголи, образувани с помощта на арабски масдари, също могат да се проявяват в субстантивна функция, назовавайки абстрактното действие, означено от съответния масдар, като при съпоставка на тяхното значение с това на самите масдари се забелязва, че последните обозначават по-скоро резултата от това действие.

¹² Масдарите от II^{ра} порода са образувани по модела تفعیل *таф'ил* от примерния трибуквен корен فعل *фā'ālā*, а тези от IV^{та} – по модела افعال *еф'ал*, като последните са съпътствани от каузативно значение.

Освен арабски масдари във функция на именна част на съставни глаголи се употребяват и много отглаголни съществителни имена с абстрактно значение, които имат чисто персийски произход. Най-често в образуването на съставни глаголи участват дериватите, образувани чрез присъединяване на суфиксите *-ش* *-еш* и *-ه* *-е* към сегашната основа на прости глаголи, както и субстантивиранияте сегашни или минали основи на прости (*най-често*), префиксални или съставни глаголи. Последните са образувани на базата на транспозиция, т.е. съдържанието им е пренесено от лексикалния клас на глагола в този на съществителното име. В повечето случаи тези деривати обозначават резултат от абстрактно действие. Пример за такива отглаголни съществителни с персийски произход са:

напр. *افزایش* *āfzāyesh* 'увеличение' ← *افزودن* (*افزا*) *āfzudān* 'прибавям', 'добавям'

خنده *xānde* 'смях' ← *خندیدن* *xāndidān* 'смяе се'

فروش *forūsh* 'продажба' (сег. осн.) ← *فروختن* *forūxtān* 'продавам'

خرید *xārid* 'покупка' (мин. осн.) ← *خریدن* *xāridān* 'купувам'.

Сред изброените деривати с най-широка валентност при формирането на съставни глаголи се характеризират тези, образувани с помощта на суфикса *-ش* *-еш* (понякога *-شت* *-ешт* в разговорна реч). Този суфикс се ползва с голяма продуктивност, произтичаща от факта, че същият може да бъде прибавян към сегашната основа на огромен брой прости глаголи. И при този словообразователен тип се образуват най-вече отглаголни съществителни имена с абстрактно значение, назоваващи глаголният признак, означен от мотивиращата основа. В по-редки случаи с помощта на този суфикс могат да се образуват и деривати с конкретно значение.

напр. *پوشیدن* *pušidān* 'обличам', 'покривам' → *پوشش* *pušesh* 'настилка' (конкр.).

В някои случаи едно и също отглаголно съществително, образувано с помощта на този суфикс, може да има и абстрактно, и конкретно значение.

напр. *کاویدن* *kāvidān* 'копая' → *کاوش* *kāvesh* 'копаене' (абстр.), 'разкопка' (конкр.)

Обикновено в процеса на образуване на съставни глаголи разглежданите тук деривати участват с абстрактното си значение.

При именното словообразуване в съвременния персийски език обикновено посредством суфикса *-e*, присъединен към съществителни, прилагателни или числителни бройни имена, се образуват производни съществителни с конкретно значение.

напр. دستہ *dāste* 'дръжка', 'група' ← دست *dāst* 'ръка'

جوانہ *džāvane* 'кълн', 'зародиш' ← جوان *džāvan* 'млад', 'младеж'

پنجه *pāndže* 'лапа' ← پنج *pāndž* 'пет'.

Освен гореизброените случаи този суфикс може да се присъединява и към сегашната основа на голям брой прости глаголи. По този начин също се образуват производни съществителни имена, по отношение на които Барджасте забелязва следната семантична дихотомия: съществителни имена с абстрактно значение, обозначаващи някаква *физическа или ментална реакция*, и съществителни имена, които, поради преосмисляне на значението им, са придобили конкретно значение (Барджасте 1983: 122). Към първата група, която представлява интерес от гледна точка на участието ѝ в глаголното словообразуване, могат да бъдат отнесени следните лексеми:

напр. خنده کردن *xānde kārdañ* 'смея се' ← خنده *xānde* 'смях' ← خندیدن *xān-didañ* 'смея се'

گریه کردن *gerie kārdañ* 'плача' ← گریه *gerie* 'плач' ← گریستن (گری) *geristāñ* 'плача'.

Както бе споменато по-рано, относно някои от разглежданите отглаголни съществителни имена Барджасте изказва мнението, че същите произлизат от сегашната основа на прости глаголи, имали разпространение в периода на средноперсийския език (Барджасте 1983: 243–244). В резултат на исторически промени в езика тези „оригинални“ глаголи биват изтласкани от употреба, като мястото им бива заето от съставните такива, образувани на основата на техните именни деривати. Този исторически процес обаче не обхваща всички отглаголни съществителни имена от този тип. Както се вижда от горните примери, някои от тях произлизат от сегашната основа на съществуващи в съвременния персийски език прости глаголи и участват в образуването на съставни глаголи, които от своя страна влизат в синонимни двойки с тези мотивиращи прости глаголи.

Характерна особеност на дериватите с абстрактно значение, обозначаващи някаква *физическа или ментална реакция*, е съхраняването на семантичната им връзка с произвеждащия ги глагол. Именно на това се дължи свободната им проява във функция на именна част на съставни глаголи, в рамките на

които те се съчетават главно с простия преходен глагол کردن *kārdān* 'правя'. В резултат на това се образуват **непреходни** съставни глаголи, изразяващи отнесено действие (напр. *خنده کردن* *xānde kārdān* 'смяе се').

Към групата на производните съществителни имена от този тип, имащи конкретно значение, се отнасят по-ограничен брой лексикални единици. Като пример могат да бъдат посочени следните:

напр. *گیره* *gīre* 'фиба за коса', 'менгеме', 'закачалка' ← *گرفتَن* *gereftān* 'взимам'

پره *pāre* 'перка', 'витло' ← *پريدَن* *pāridān* 'скачам', 'леля'.

Както правилно отбелязва Барджасте (Барджасте 1983: 123), тези производни имена са загубили до голяма степен семантичната си съотнесеност с произвеждащия ги глагол, придобивайки конкретно значение. Поради тази причина те почти никога не се проявяват във функция на именна част на съставни глаголи.

Освен гореспоменатите типове отглаголни съществителни имена, с изявена продуктивност в образуването на съставни глаголи се характеризират и субстантивираниите сегашни или минали основи на прости глаголи (напр. *فروش* *foruш* 'продажба' и *خريد* *xārid* 'покупка'), следвани от тези на префиксални¹³ (напр. *بازداشت* *bāzdaшt* 'арест'). С доста ограничена продуктивност в това отношение се характеризират субстантивираниите минали основи на някои съставни глаголи:

напр. *قرارداد بستَن* *qārraddād bāstān* 'сключвам договор' ← *قرارداد* *qārraddād* 'договор' (мин. основа) ← *قرار دادن* *qārrar dādān* 'разполагам', 'установявам'.

В семантично отношение тези деривати са предимно названия на *резултат от абстрактно действие*. Предвид горното наблюдение на Барджасте, по отношение на тези отглаголни съществителни имена може да се каже, че в по-голямата си част те са съхранили напълно семантичната си връзка с произвеждащия ги глагол, което предопределя и активното им участие във формирането на съставни глаголи. Формираните на тяхна база съставни глаголи съдържат в структурата си широковалентния спомагателен глагол *کردن* *kārdān* 'правя' и имат преходно значение. Тези от тях обаче, които са претърпели семантично преосмисляне и в резултат са придобили конкретно значение, не могат да участват в процеса на формиране на съставни глаголи:

напр. *رسيد کردن** *resid kārdān* ← *رسيد* *resid* 'разписка', 'квитанция' ← *رسيدَن* *residān* 'достигам', 'стигам'.

¹³ Субстантивираниите сегашни основи на префиксални глаголи са рядко явление.

Друг момент, забелязан от Барджасте и заслужаващ внимание по отношение на този тип производни имена, е практическата невъзможност за субстантивирание и на двете основи на един и същ глагол (Барджасте 1983: 106). Това ще рече, че ако сегашната основа на даден глагол може да бъде субстантивирана и да се употребява във функция на именна част на съставен глагол, претеритната му основа няма да притежава тази способност, и обратно:

напр. فروش کردن *форуш кърдън* 'продавам'/* فروخت کردن *форухт кърдън*
 خرید کردن *хәрид кърдън* 'купувам'/* خر کردن¹⁴ *хәр кърдън*.

Друг тип деривати, участващи активно в образуването на съставни глаголи, са производните съществителни имена, образувани чрез присъединяване на суфикса *-ی* *и* (*یای مصدری* *йа-йе мәсдәри*) към сегашната основа на съставни или префиксални глаголи. В много случаи тази основа, особено при съставните глаголи, е номинализирана и притежаваща собствено лексикално значение, като само в редки случаи може да се проявява в тази си форма във функция на именна част на съставни глаголи (напр. بازگو *базгу* 'повтаряне', 'преразказване' → بازگو کردن *базгу кърдън* 'повтарям', 'преразказвам'). По думите на Вахеде-Лангрудни много от номинализираните сегашни основи на съставни глаголи са предикативни и притежават самостоятелна аргументна структура, с която допринасят за изграждането на аргументната структура на съставните глаголи, в чийто състав впоследствие влизат (Вахеде-Лангрудни 96: 9):

напр. ماهی گیری *махи гири* 'риболов' ← ماهی گیر *махи гир* (номинализирана сег. основа със значение 'риболовец', 'рибар') ← ماهی گرفتن *махи герефтън* 'ловя риба':

Подобно на разглежданите дотук типове производни имена и тези също образуват съставни глаголи, съчетавайки се почти без изключение със спомагателния глагол *کردن* *кърдън* 'правя'. По този начин биват формирани дублетни форми на съставните глаголи, чиято сегашна основа служи в качеството на *мотивираща* по отношение на образуването на съответните деривати. Като цяло, този тип образуване на съставни глаголи е много продуктивен и предпочитан в съвременния персийски език. Така например всеки иранец в неформален стил на общуване за изразяване на действието 'ловя риба' би предпочел да използва глагола *ماهی گیری کردن* *махи гири кърдън* вместо *ماهی گرفتن* *махи герефтън*.

Освен гореописаните няколко типа отглаголни съществителни имена, характеризиращи се с висока степен на продуктивност при образуването на съставни глаголи, във функция на именна част на последните се проявяват и

¹⁴ Съставен глагол с такъв компонентен състав съществува в съвременния персийски език, но със значение на 'мама', 'правя на глупак'.

някои производни имена с по-слаба продуктивност. Към тях се отнасят дериватите, образувани чрез афиксирание на суфикса -ار *-ar* към миналата основа на някои прости глаголи, които също се характеризират с абстрактно значение:

напр. رفت *rāft* (мин. основа на رفتن *rāftān* ‘вървя’, ‘ходя’) + -ار *-ar* → رفتار *rāftar* ‘поведение’, ‘държание’ → رفتار کردن *rāftar kārđān* ‘отнасям се’, ‘държа се’.

Като обобщение може да се каже, че отглаголните съществителни имена с персийски произход се съчетават, подобно на арабските масдари, предимно със спомагателните глаголи کردن *kārđān* ‘правя’ и دادن *dādān* ‘давам’. Преходните съставни глаголи, имащи в състава си тези спомагателни глаголи, образуват свои пасивни корелати съответно с помощта на простите глаголи شدن *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’ и گرفتن *gereftān* ‘взимам’, ‘получавам’/ یافتن *yāftān* ‘намирам’. Общото значение на тези устойчиви именно-глаголни съчетания се базира напълно на семантиката на именната им част, която е немногозначна и рядко притежаваща преносно значение. Следователно в семантично отношение тези съставни глаголи ще се характеризират с *мотивирано* общо значение.

Като особен случай към тази част е редно да бъде отнесен и субстантивираният **инфинитив**. Както стана известно, инфинитивът в персийския език в качеството си на нефинитна глаголна форма бива разглеждан като отглаголно съществително име, образувано чрез афиксирание на инфинитивното окончание -ن *-ān* към претеритната основа на глагола. Оттам и проявата му в субстантивна функция. И докато използването на субстантивиран инфинитив в различна синтактична позиция (*на субект, пряк обект, непряк обект* и др.) е безпроблемно, употребата му в качеството на именна част на съставни глаголи не е често срещано явление и се ограничава до съчетаването му единствено със спомагателния глагол کردن *kārđān* ‘правя’. Това може да се обясни с факта, че въпреки тълкуването на инфинитива като производно име, формирано по лексикален път и имащо називна функция, във формално синтактично отношение той се явява заместител на цяло подчинено изречение. Това ще рече, че инфинитивът се формира на базата на изречение – синтактична конструкция, а не на лексикална единица, и проявява характеристики, присъщи на това изречение, т.е. може да бъде поясняван от наречия, да бъде образуван от различните граматични форми на глагола, да управлява зависимите от него части на речта с помощта на следлога را *-ra* и т.н. Преобразуването на дадено подчинено изречение във формата на инфинитив може да бъде онагледено посредством следния пример:

напр. پلیس به آنها اجازه داد که بروند. *Полис бе анһа еджазе дад ке берәвәнд.*
'Полицията им позволи да си вървят.'

پلیس اجازه رفتن به آنها داد. *Полис еджазе-йе рафтаън бе анха дад. 'Полицията им даде позволение да си вървят'.*

Следователно формирането на инфинитива представлява синтактичен, а не лексикален процес. По думите на Барджасте (Барджасте 1983: 138), от това, че инфинитивът е резултат от синтактичен процес, следва, че той не може да бъде подложен на никаква лексикална операция, както и да участва в образуването на съставни глаголи. Този езиковед дори отива по-далеч в съжденията си, като отбелязва, че по негово знание в персийския език не съществува нито един съставен глагол, чиято именна част е изразена от инфинитив. Такова твърдение е лесно опровержимо, тъй като, независимо от факта, че броят на съставните глаголи с такова описание е изключително ограничен, тяхното съществуване не може да бъде категорично отречено. Така, като се направи референция към лексикона на съвременния персийски език, могат да се открият два примера за такива съставни глаголи, ползващи се с широка употреба. Това са устойчивите именно-глаголни съчетания, във функция на именна част на които се проявяват инфинитивите دیدن *дидън* 'виждам', 'виждане' и جستن *джостън* 'търся', 'търсене'. Инфинитивът دیدن *дидън* 'виждам', 'виждане', изпълнявайки субстантивна функция, е претърпял семантично преосмисляне и е придобил значение на 'визита', 'посещение'. С това свое значение той функционира като независим конституент на свободни словосъчетания и изречения, а също така и като именна част на съставния глагол (از) دیدن کردن *дидън кърдън* (*аз*) 'посещавам', 'разглеждам'. Инфинитивът جستن *джостън* 'търся', 'търсене', от друга страна, е съхранил оригиналната си семантика в субстантивна функция и с абстрактното си значение на 'търсене' изпълнява ролята на именна част на съставния глагол جستن کردن *джостън кърдън* 'търся'. За разлика от инфинитива دیدن *дидън* 'виждам', 'виждане' обаче, субстантивираният инфинитив جستن *джостън* 'търся', 'търсене' се среща рядко във функция на независим член на свободни словосъчетания и изречения. В тези случаи на негово място влиза в употреба композитът جستجو *джосте-джу* 'търсене' или дериватът جستار *джостар* 'търсене'¹⁵.

Като се има предвид ограниченото количество съставни глаголи с именна част, изразена от инфинитив, както и различната семантична характеристика на инфинитивите в тази служба, е трудно да бъде установена каквато и да е закономерност по отношение на този специфичен тип глаголно словообразуване в съвременния персийски език. Това, което категорично може да бъде заявено по този въпрос обаче, е, че в случая се наблюдава обратна тенденция на тази, съпътстваща общия процес на формиране на съставни глаголи в персийския език, а именно – тук имаме налице значителен спад в продуктивността.

¹⁵ Използва се най-вече в сферата на информационните технологии.

– **Производни съществителни имена, явяващи се названия на признаци, качества или състояния.** В по-голямата си част това са производни съществителни имена с абстрактно значение, образувани чрез присъединяване на словообразователния суфикс *ی-ی* (*یای مصدری* *ya-ye mäsödäri*) към качествени прилагателни имена:

напр. نرمی *närmi* ‘мекост’, ‘нежност’ ← نرم *närm* ‘нежен’, ‘мек’.

Тези деривати означават признаци, охарактеризирани като самостоятелно съществуващи, т.е. означаването на признака е абстрахирано от неговия носител. За разлика от гореописаните типове отглаголни съществителни разглежданите тук деадективни съществителни се характеризират със значително по-слаба продуктивност по отношение формирането на съставни глаголи. Тези деривати са по-ограничени и в избора си на спомагателен глагол, като най-често се съчетават с простия преходен глагол *کردن* *kärdän* ‘правя’, формирайки съставни глаголи с **непреходно** значение. Други спомагателни глаголи в съчетание с този тип производни съществителни имена са рядко явление. В семантично отношение устойчивите именно-глаголни съчетания, образувани на основата на тези деадективни съществителни, изразяват във вид на действие качества, признаците или състоянията, заложи в семантиката на именната си произвеждаща основа:

напр. بدی کردن *bädi kärdän* ‘държа се лошо’, ‘върши зло’ ← بدی *bädi* ‘лошотия’, ‘зло’ ← بد *bäd* ‘лош’.

– **Производни съществителни имена, назоваващи липса на някакви признаци, качества или състояния.** Тези производни съществителни имена се образуват чрез присъединяване на суфикса *ی-ی* (*یای مصدری* *ya-ye mäsödäri*) към производни прилагателни имена, формирани от своя страна чрез афиксиране на префикс (най-често *بی-بی* *bi* или *نا-نا* *na*) към именна произвеждаща основа. Подобно на горния тип производни съществителни имена тези тук също се характеризират с абстрактно значение, но за разлика от горните, означават липса на някакъв признак или качество. Участието на тези деривати във формирането на съставни глаголи също не е често срещано явление, като в много редки случаи те се съчетават с широковалентния спомагателен глагол *کردن* *kärdän* ‘правя’, образувайки съставни глаголи с **непреходно** значение, които от своя страна изразяват чрез глаголна функция липсата на признака или качеството, заложи в семантиката на именната им част:

напр. بی عدالتی کردن *bi edäläti kärdän* ‘проявявам несправедливост’ ← بی عدالت *bi edälät* ‘несправедливост’ ← بی + عدالت *bi + edälät* ‘справедливост’.

➤ **Сложно съществително име във функция на именна част на съставен глагол.** Сложните съществителни имена в служба на именна част на съставни глаголи не са много често явление в съвременния персийски език. С изключение на някои апозитивни композитивни структури или т.нар. *копулативи*, като например тези, образувани чрез интерфиксно съединяване на сегашната и миналата основа на един и същ глагол, продуктивността на този структурно-деривационен тип думи в образуването на съставни глаголи е изключително слаба. И така, предвид факта, че обикновено сложните думи в служба на именна част на съставни глаголи са образувани на базата на композиция, могат да бъдат изброени следните типове композитивни структури, проявяващи се най-често в тази функция:

– **Номинални композитивни структури с присъединителна връзка между компонентите си (копулативи).** Тези сложни съществителни имена са образувани на базата на съединяване на две синтактически и семантически равнопоставени коренни основи посредством съединителна морфема или т.нар. *интерфикс*, или без нея. Характерна особеност на копулативите е, че лексикалните основи, влизащи в техния състав, се отнасят към една и съща част на речта. Оттук и по-ограничената съчетаемост на тези основи, както съответно и по-слабата продуктивност на този словообразователен тип като цяло. Но въпреки че тези структури по принцип са резултат от по-слабо продуктивен словообразователен процес в сравнение с този, на базата на който се образуват детерминативите, при функционирането им в качеството на именна част на съставни глаголи се наблюдава обратната тенденция. Това ще рече, че копулативите участват по-активно във формирането на съставни глаголи, отколкото детерминативите, и на тяхна основа са образувани сравнително немалък брой глаголни единици, изразяващи прагматично или абстрактно действие. Най-често копулативите във функция на именна част на съставни глаголи съчетават в състава си или миналите основи на два различни прости глагола, явяващи се по смисъл антоними, или миналата и сегашната основи на един и същ прост глагол:

напр. داد و ستد *dad-o-setāḍ* *kārdān* 'търгувам' ← داد و ستد *dad-o-setāḍ* 'търговия' ← دادن *dadān* 'давам' и ستدن *setāḍān* 'взимам', 'купувам'

پخت و پز *poḫt-o-pāz* *kārdān* 'готвя' ← پخت و پز *poḫt-o-pāz* 'готвене' ← миналата и сегашната основи на глагола پختن *poḫtān* 'готвя'.

В първия случай на образуване на копулативи миналите основи на двата глагола се характеризират с наличието на свое самостоятелно значение. Съчетавайки се, те образуват неголямо количество сложни съществителни имена, чиято обща семантика представлява сбор от две противоположни значения. Основното условие, съдържащо се в постановката на Барджасти и отнасящо

се до способността на тези сложни думи да участват в образуването на съставни глаголи, е съхраняването на семантичната връзка на основите, влизащи в техния състав, с глаголите, от които те произхождат (Барджасте 1983: 120). Както се вижда, в случая това условие е спазено.

Във втория случай едната от основите няма самостоятелна употреба и свързано с нея граматично значение (*сегашината*), като нейната функция е да подсилва значението на другата (*миналата*). Тези основи също са съхранили семантичната си връзка с глагола, от който произхождат, което обуславя и способността им да участват в образуването на съставни глаголи.

Що се касае до самите копулативи, тук е мястото да бъде обърнато внимание на факта, че в състава на някои от тях липсва съединителната морфема *-و- o*. Конкретен пример за това е сложната дума *گفتگو goft-o-gu* ‘разговор’, където отсъствието на този интерфикс е причина за възникването на неин фонетичен вариант, при който двете основи са свързани помежду си с разделителната гласна *-e-* (*گفتگو goft-e-gu*). Най-вероятно появата на тази гласна е обусловена от някои особености на персийския език, а именно – недопускането на струпване на няколко съгласни звука в непосредствена близост един до друг.

Освен сложни съществителни имена, образувани чрез съчетаване на две глаголни основи, във функция на именна част на съставни глаголи се проявяват и такива, образувани чрез съчетаване посредством съединителната морфема *-و- o* на две синонимни номинални основи – самостоятелни думи с еднаква семантика. По този начин биват образувани сложни съществителни имена, чието значение се характеризира с по-силен смислов заряд от този на отделните им компоненти. Тези сложни думи имат експресивен характер, като употребата им служи за усиляване на въздействието, заложено в значението на отделните им компоненти. Като цяло, употребата на тези копулативи – самостоятелно или в качеството им на компонент на съставни глаголи – е характерна най-вече за книжовната реч и официалния стил на кореспонденция:

напр. *تشويق و ترغيب tāšviq-o-tārğīb* ‘поощряване’, ‘насърчаване’ ← *تشويق tāšviq* ‘поощряване’, ‘насърчаване’ + *ترغيب tārğīb* ‘поощряване’, ‘насърчаване’¹⁶.

– **Номинални композитивни структури с подчинителна връзка между компонентите си (детерминативи).** Това са сложни съществителни имена, образувани чрез съчетаване на две синтактически и семантически неравнопоставени коренни основи без съединителна морфема помежду им. В този смисъл връзката между двете основи е подчинителна, т.е. едната основа, в повечето случаи първата, пояснява другата, зависейки по смисъл от нея. Основите, от своя страна, могат да имат както именен, така и глаголен произ-

¹⁶ Тези два синонима представляват арабски масдари от II^{ра} порода.

ход. За нас тук интерес представляват някои детерминативи, образувани чрез съчетаване на съществително име и минала основа на прост глагол, които в ограничена степен могат да участват в процеса на формиране на съставни глаголи. Обикновено тези сложни думи притежават идиоматично значение:

напр. گوشزد کردن/ساختن *гуишзәд кәрдән/сахтән* 'поставям ремарка', 'на-
помням' ← گوشزد *гуишзәд* 'напомняне', 'ремарка' ← گوش *гуиш* 'ухо' и زد *зәд*
(мин. основа на *زدن* *зәдән* 'удрям', 'бия').

– Прости, производни и сложни съществителни имена – заемки от западноевропейски езици, във функция на именна част на съставни глаголи. В съвременния персийски език, освен споменатите вече арабски масдари и съществителни имена с персийски произход, в качеството на именна част на съставни глаголи приложение намират и много заемки от западноевропейски езици. Това се дължи на активното навлизане на тези лексеми в езика в периода XIX–XX в., в резултат на което в съвременния фарси разпространение получават голямо количество научни и технически термини, повечето от които на този етап от развитието на езика са нямали персийски еквивалент. По структура и начин на образуване тези заемки биват прости, производни или сложни думи с конкретно или абстрактно значение, като с най-голяма продуктивност по отношение формирането на съставни глаголи се характеризират простите съществителни имена. Процесът на активно навлизане на заемки със западноевропейски произход в съвременния персийски език неминуемо оказва влияние и върху глаголното словообразуване в този език, и особено върху формирането на нови съставни глаголи. В резултат на това в лексикона биват регистрирани много нови съставни глаголи, използващи за своя именна част заемки от тези езици. По-голямата част от заимстваните западноевропейски лексеми се включват в структурния формат на моделираните образувания, съчетавайки се с най-употребяваните спомагателни глаголи, а именно – کردن *кәрдән* 'правя' и неговия пасивен корелат شدن *шодән* 'ставам', 'превръщам се':

напр. دیکته کردن *дикте кәрдән* 'диктувам' ← دیکته *дикте* 'диктовка' ← une dictée (фр.) 'диктовка'.

Сред съставните глаголи, образувани на основата на западноевропейски заемки, наред с моделираните образувания се срещат и фразеологични полукалки. Това са съставни глаголи, образувани на основата на именно-глаголни съчетания със същата семантика, имащи употреба в един или повече западноевропейски езици. Именната част на тези съставни глаголи е пряко заимстваното име от съответното именно-глаголно съчетание, а глаголната им част представлява буквален превод или т.нар. *калка* на глагола в същото съчетание:

напр. رکورد شکستن *rekord šekästän* ‘чупя рекорд’ ← *to break the record* (англ.) и *battre le record* (фр.)

دوش گرفتن *duš gereftän* ‘взимам душ’ ← *prendre une douche* (фр.) и *to take a shower* (англ.).

Основната маса съставни глаголи с именна част, изразена от заемка със западноевропейски произход, съставляват тези, образувани на основата на заемки от френски език. Пример за такива съставни глаголи са: کنسرت دادن *konseret dādän* ‘представям концерт’, *ماساژ دادن* *masaž dādän* ‘масажирам’, *تیپ کشیدن* *tip kešidän* ‘пуша лула’ и др. Като цяло, от френски език са заимствани много термини от политиката, администрацията, икономиката, изкуството, науката, техниката и др., навлезли в езика в средата и края на XX в. – период, в който френският език е бил наложен като официален език на дипломатията.

Заемките от английски език, проявяващи се във функция на именна част на съставни глаголи, до този момент отстъпват по брой на тези от френски език. Обикновено това са технически термини, които влизат в състава на глаголи от този тип, изразяващи действие, пряко свързано с понятието, съдържащо се в семантиката на конкретния термин. Освен технически термини ролята на именна част на персийски съставни глаголи изпълняват и много термини от спорта:

напр. تایپ کردن *тайп кърдән* ‘пиша на машина/компютър’ ← *to type*

اسکن کردن *ескән кърдән* ‘сканирам’ ← *to scan*

گول زدن *гол зәдән* ‘вкарвам гол’ ← *to score a goal*.

В последните години обаче се наблюдава тенденция към увеличаване броя на заемките от английски език, които намират място в езика с навлизането на новите технологии. Този процес е най-осезаем в сферата на компютърните технологии и интернет, където англицизмите значително преобладават. Това, от своя страна, води и до появата на много нови съставни глаголи, отнасящи се към тази сфера:

напр. سیو کردن *сейв кърдән* ‘запаметявам’ ← *to save*

دانلود کردن *данлоуд кърдән* ‘свалям’ (информация), ‘даунлоудвам’ ← *to download*.

В заключение към тази част трябва да се отбележи, че не всички съществителни имена могат да изпълняват функцията на именна част на съставни глаголи. Проявата на съществителни имена, обозначаващи хора, животни или

растения, в тази функция е практически недопустима. В редките случаи обаче, когато съществително име с такива семантични характеристики участва във формирането на съставни глаголи, за словообразователно се взима преосмисленото му значение:

напр. *خر کردن* *ẖār kārđān* 'мамя', 'правя на глупак' ← *خر* *ẖār* 'магаре', 'глупак'.

2.2.2. Съставни глаголи от типа A+V

Към този структурен тип се отнасят съставни глаголи, чиято именна част е изразена от прилагателно име или причастие с персийски или арабски произход. В по-редки случаи във функция на именна част на тези глаголни единици могат да се употребяват и причастни форми, заимствани от западноевропейски езици.

Образуването на съставни глаголи на базата на прилагателни имена или причастия е доста продуктивен процес в съвременния персийски език. Това се дължи на факта, че прилагателните имена и причастията в адекативна функция по своята същност са предикативи, т.е. обознават някакво качество или признак в общопонятен план. Както вече стана ясно, в качеството на именна част на съставни глаголи не могат да се проявяват аргументи, а единствено предикативи, т.е. имена или предложни групи с неконкретизирано и неопределено значение. Известно стана също така, че употребата на определен лексикален клас имена в служба на именна част на съставни глаголи оказва директно влияние върху избора на конкретен спомагателен глагол, с който тези имена ще се съчетаят. Разглежданите тук съставни глаголи, т.е. тези от типа A+V, в лексико-derivационно отношение се явяват *деадекативни* и могат да бъдат описани със семантичната парафраза *правя някакъв*. От тази семантична парафраза става ясно, че в съчетание с даденото прилагателно име или причастие в служба на именна част на съставен глагол почти винаги ще се употребява преходният каузативен глагол *کردن* *kārđān* 'правя', както и неговият стилистичен вариант *ساختن* *saẖtān* 'строя':

напр. *ناراحت کردن/ساختن* *naṛaẖāt kārđān/saẖtān* 'притеснявам' (някого).

В доста по-редки случаи, освен с *کردن* *kārđān* 'правя' и *ساختن* *saẖtān* 'строя', тези имена могат да се съчетават и със спомагателните глаголи *داشتن* *daẖtān* 'имам' и *آوردن* *āvardān* 'донасям', 'довеждам'. Последните обаче не могат да бъдат заменени с техни стилистични варианти, тъй като това би довело до цялостна промяна в семантиката на съответните съставни глаголи:

напр. *بزرگ داشتن* *bōzorg daẖtān* 'чествам', 'почитам' ≠ *بزرگ کردن* *bōzorg kārđān* 'отглеждам'.

Тук е мястото да бъде споменато, че съставните глаголи, съдържащи в състава си някой от следните спомагателни глаголи, а именно – آمدن *amāddān* ‘идвам’, داشتن *daštān* ‘имам’, ساختن *saḫtān* ‘строя’ или آوردن *avārdān* ‘донасям’, се характеризират с по-голяма устойчивост от тези с глаголна част, изразена от کردن *kārdān* ‘правя’. Това се дължи на преосмисленото значение на тези спомагателни глаголи, което те получават, ставайки част от състава на тези устойчиви именно-глаголни съчетания, които до голяма степен представляват типични глаголни фразеологизми.

В лексико-синтактично отношение деактивните съставни глаголи, имащи в състава си спомагателния глагол کردن *kārdān* ‘правя’ или някой от неговите стилистични варианти, се характеризират без изключение с преходно каузативно значение. В общ план каузативното действие, което те изразяват, е обусловено от наличието на външен фактор, който е причина за реализирането на някаква промяна в качеството или признака на обекта, означени с прилагателното име в служба на тяхна именна част.

По-голямата част от преходните каузативни съставни глаголи, съдържащи в състава си някой от горепосочените спомагателни глаголи, образуват свои непреходни корелати с помощта на непреходния инхоативен глагол شدن *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’. Изключение правят преходните съставни глаголи със спомагателен глагол آوردن *avārdān*, които образуват своите непреходни корелати с помощта на простия непреходен глагол за собствено движение آمدن *amāddān* ‘идвам’, както и тези със спомагателен глагол داشتن *daštān*. Последните не влизат в корелативни двойки, като пасивно значение на тяхна основа бива реализирано посредством перифрастичния модел на образуване на страдателен залог. Тази нерегулярност се налага, за да се разграничат пасивните форми на два отделни съставни глагола с една и съща именна част, но с различна глаголна такава, и обикновено касае съставните глаголи с глаголна част, изразена от کردن *kārdān* ‘правя’ или داشتن *daštān* ‘имам’:

напр. بزرگ داشتن بوزرگ داشتہ شد. ← ‘беше честван’ бозорг *bōzorg* داشتن *daštān* ‘почитам’, ‘чествам’

بزرگ شدن بوزرگ شد ← ‘порасна’, ‘стана голям’ бозорг *bōzorg* شدن *šodān* ‘порасвам’, ‘ставам голям’ ← بزرگ کردن بوزرگ کردان ← ‘отглеждам’.

В семантико-синтактично отношение непреходните корелати на преходните деактивни съставни глаголи се явяват *инхоативни*, т.е. изразяват промяна на състояние. Това ще рече, че те изразяват промяна в състоянието на някакво качество или признак у пациенса. Тази промяна обаче е обусловена от външен фактор, чието съществуване се подразбира, дори и същият да не е експлицитно изразен в синтаксиса.

В друг семантичен аспект съставните глаголи от типа A+V се характеризират с най-висока степен на прозрачност на значението си в сравнение с

останалите съставни глаголи. Това ще рече, че тези глаголни единици спадат към семантичния клас на съставните глаголи с мотивирано общо значение, т.е. общото им значение се извежда директно от значенията на отделните им компоненти. Също така, както правилно отбелязва Вахеди-Лангруд, важна лексико-семантична характеристика на този тип съставни глаголи е, че прилагателните имена, изпълняващи ролята на тяхна именна част, обозначават някаква временно проявяваща се черта или качество на индивида (Вахеди-Лангруд 1996: 191). От това следва, че в служба на именна част не могат да влизат прилагателни имена, обозначаващи вроден признак или качество, тъй като по принцип не е нормално в обикновени условия такива индивидуални признаци или качества да бъдат модифицирани. Следователно прилагателните имена, обозначаващи вроден признак или качество на индивида, не биха могли по никакъв начин да се съчетаят с каузативния спомагателен глагол کردن *kārdān* 'правя', както и с непреходния му инхоативен корелат شدن *šodān* 'ставам', 'превръщам се'. Въпреки това обаче, в някои случаи е възможно прилагателни имена с такива семантични характеристики да участват в образуването на съставни глаголи, съчетавайки се единствено с инхоативния спомагателен глагол شدن *šodān* 'ставам', 'превръщам се' (напр. عاقل شدن *aqel šodān* 'поумнявам'). Това се случва в определен експресивен контекст, където се цели да бъде изкарано на преден план придобиването на някаква несвойствена за индивида черта. В този смисъл използването на съответния съставен глагол ще предаде почудата или подигравката на говорещото лице по отношение на проявата на това несвойствено за индивида качество (напр. خیلی عاقل شده ای! *Хейли аел шодеи*. 'Много умен си станал!').

Както бе споменато неколkokратно, във функция на именна част на съставните глаголи от типа A+V се проявяват не само голям брой прилагателни имена, но и много причастия с адективна функция, имащи персийски или арабски произход. От тях с по-изявена продуктивност се характеризират тези с арабски произход. Що се касае до причастията с персийски произход, нужно е да бъде отбелязано, че много от тях са излезли от лексикалния клас на глагола и се употребяват в езика като съществителни, прилагателни или наречия. Поради този факт, както и поради разпада на богатата в древноперсийския период именна флексия, в съвременния персийски език границите между съществителни и прилагателни, съществителни и причастия, прилагателни и причастия, както и между причастия и наречия са доста размити и неопределени. Този факт трябва да се има предвид при отнасянето на именната част на даден съставен глагол към определена част на речта.

➤ **Прилагателно име във функция на именна част на съставен глагол.** Функцията на именна част на съставни глаголи може да се изпълнява както от качествени (*непроизводни*), така и от относителни (*производни*) прилагателни имена, като превесът клони в полза на качествените. Както бе споменато вече, необходимо условие за това дадено прилагателно име да участва

в образуването на съставни глаголи е същото да обозначава временен, а не постоянен или вроден признак или качество. Освен това почти всички структурно-деривационни типове прилагателни имена, а именно – прости, производни и сложни¹⁷, са способни да изпълняват тази мотивираща роля. От тях с най-ниска продуктивност при формирането на съставни глаголи се характеризират сложните прилагателни имена. Обикновено това са детерминативи, образувани чрез съединяване на адективна (*в по-редки случаи адвербиална*) и номинална основа. В рамките на съставните глаголи те се съчетават с преходния глагол کردن *kārdān* ‘правя’, образувайки глаголни единици с преходно каузативно значение:

напр. بدنام کردن *bādnam kārdān* ‘злословя по адрес на някого’, ‘очерням името на някого’ ← بدنام *bādnam* ‘с лоша репутация’, ‘опозорен’ ← بد *bād* ‘лош’, ‘лошо’ + نام *nam* ‘име’.

По правило, поясняващата основа в състава на тези детерминативи се намира в препозиция по отношение на опорната. В някои случаи обаче се наблюдава обратният ред, т.е. опорната основа се намира в препозиция по отношение на поясняващата:

напр. دلواپس کردن *delwāpās kārdān* ‘тревожа’, ‘обезпокоявам’ ← دلواپس *delwāpās* ‘разтревожен’, ‘обезпокоен’ ← دل *del* ‘сърце’ + واپس *wāpās* ‘назад’.

Съществуват и случаи, в които дадено сложно прилагателно име от този тип допуска вариативност в компонентния си състав, в резултат на което се образуват две негови вариантни форми:

напр. دلتنگ *del tāng* = تنگدل *tāng del* ‘натъжен’, ‘страдащ от носталгия’ ← دل *del* ‘сърце’ + تنگ *tāng* ‘свит’, ‘тесен’.

Както правилно отбелязва Барджасте (Барджасте 1983: 236), горепосочените сложни прилагателни имена могат да послужат като произвеждаща основа в последващи словообразователни процеси. Така например чрез присъединяването към тях на суфикса *-ی* *ī* (یا *ī* *мصدری* *māsdāri*) биват формираны сложнопроизводни съществителни имена. Тези сложнопроизводни лексеми, от своя страна, също могат да участват в образуването на съставни глаголи, които вече ще са характеризирани от **непреходно** значение:

напр. بدنامی کردن *bādnamī kārdān* ‘имам лоша репутация’

دلتنگی کردن *del tāngī kārdān* ‘тъгувам’, ‘страдам от носталгия’

دلواپسی کردن *delwāpāsi kārdān* ‘безпокоя се’, ‘тревожа се’.

¹⁷ Изключение правят полупроизводните.

Във функция на именна част на съставните глаголи от типа A+V могат да се проявяват и някои копулативи, но тяхната продуктивност е значително по-слаба. В рамките на устойчивите именно-глаголни съчетания тези сложни думи също се комбинират предимно със спомагателния глагол *کردن* *kārdān* 'правя':

напр. رنگارنگ *rāng-o-rāng* 'пъстър', 'многоцветен' → رنگارنگ کردن *rāng-o-rāng kārdān* 'изпъстрям', 'оцветявам'

خسته و کوفته *ḫaste-o-kufte* 'изтощен', 'смазан от умора'¹⁸ → خسته و کوفته شدن *ḫaste-o-kufte shođān* 'изтощавам се', 'преуморявам се'.

С доста по-висока степен на продуктивност при формирането на съставни глаголи се характеризират простите и производните прилагателни имена, като превесът клони в полза на първите. Полупроизводни прилагателни имена в обикновени условия не се срещат в тази словообразователна роля. Сред простите прилагателни имена в служба на именна част на съставни глаголи особено място заемат тези, обозначаващи цвят, тъй като в семантично отношение някои от тях демонстрират оказионалност. Това ще рече, че въпросните прилагателни имена участват в образуването на съставни глаголи не само с мотивирано значение, каквато е общата тенденция, но и на такива с първично мотивирано и вторично преосмислено значения:

напр. سرخ کردن *sorḫ kārdān* 1. 'правя червен', 2. 'пържа' ← سرخ *sorḫ* 'червен'

سبز شدن *sābz shođān* 1. 'позеленявам', 2. 'изниквам', 'появявам се' ← سبز *sābz* 'зелен'.

От производните прилагателни имена с най-голяма продуктивност в процеса на образуване на съставни глаголи се характеризират тези, образувани на базата на префиксация. Най-често това са деривати, формирани чрез присъединяване на внасящите отрицателно значение префикси *نا*¹⁹ *na* и *بی* *bi* предимно към номинални основи:

напр. ناامید کردن *naomīd kārdān* 'отчайвам' ← امید *omīd* 'отчаян' + نا *na* 'омид' 'надежда'

¹⁸ Този копулатив не се среща в съчетание с преходния спомагателен глагол *کردن* *kārdān* 'правя'.

¹⁹ Префиксът *نا* *na* се характеризира с по-широка валентност и може да бъде афиксирани и към адективни (напр. ناپاک *napāk* 'нечист'), и към глаголни основи (напр. نابود *naбуд* 'унищожен').

بی ابرو *биаберу* *kārdān* 'опозорявам', 'излагам' ← *ابرو* 'чест' + *بی* *аберу* 'чест' ← *ابرو* 'зорен'.

От суфиксално образуваните производни прилагателни имена най-често във функция на именна част на съставни глаголи се проявяват тези, оформени чрез суфикса *-گین* *гин*. Този суфикс бива афиксиран към номинални основи, като новообразуваните деривати обозначават качество, отнасящо се до някакво временно душевно състояние. Някои от тези производни прилагателни имена имат свои синонимни варианти, образувани с помощта на суфикса *-ناک* *нак*:

اندوه ← *اندوهگین/اندوهناک* *kārdān* 'натъжсам' + *گین/ناک* 'мъка', 'тъга'.

➤ **Причастие във функция на именна част на съставен глагол.** Стана ясно, че освен различни по структура и начин на образуване прилагателни имена, във функция на именна част на съставните глаголи от типа A+V се проявяват и голям брой причастия, които по своите лексико-граматични особености се доближават до прилагателните имена. Тези причастия са предимно с персийски или арабски произход, като освен тях тази функция изпълняват и ограничен брой такива, заимствани от западноевропейските езици.

– **Причастия с персийски произход.** От тях най-продуктивни в процеса на формиране на съставни глаголи са миналите причастия със страдателно значение от различни структурни типове глаголи, като тези от прости глаголи се срещат най-често в качеството на именна част на този тип глаголни единици, а тези от съставни – най-рядко. Особено място тук заемат миналите причастия от прости двузаложни глаголи, които почти винаги влизат в служба на именна част на корелативни двойки съставни глаголи или на такива само с преходно или непреходно значение:

آمیخته ← *آمیخته* *kārdān/шодān* 'смесвам'/'смесвам се' + *شدن/کردن* *аміخته* 'смесен' ← *آمیختن* *аміхтан* 'смесвам (се)'.

По отношение на миналите причастия със страдателно значение обаче трябва да се направи уточнението, че в образуването на съставни глаголи участват единствено тези от тях, които могат да функционират самостоятелно в речта в качеството на прилагателни имена. В адективна функция те съответно могат да изпълняват ролята на определение, да получават суфикси за сравнителна и превъзходна степен, да участват в редица словообразователни процеси и т.н. Като пример за минали причастия, изпълняващи адективна роля, могат да бъдат посочени следните единици:

напр. پراکنده *pārakānde* 'разпилян', 'разпръснат' ← پراکندن *pārakāndan* 'разпилявам', 'разпръсвам'

گشوده *gošude* 'отворен' ← گشودن *gošudan* 'отварям', 'откривам'.

Както бе споменато вече, основна лексико-семантична характеристика на тези причастия е съхраняването от тяхна страна на тясна семантична връзка с глагола, от който произхождат. На тази база впоследствие те могат да участват в образуването на съставни глаголи със значение, идентично на това на съответните произвеждащи ги прости глаголи. Така, от горните причастия биват образувани следните съставни глаголи:

напр. پراکنده کردن *pārakānde kārđān* 'разпилявам', 'разпръсвам'

گشوده کردن *gošude kārđān* 'отварям', 'откривам'.

От друга страна, миналите причастия със страдателно значение, които не функционират самостоятелно в речта като прилагателни имена, принципно²⁰ не могат да образуват съставни глаголи. Това се дължи на загубата на семантичната им обвързаност с глагола, от който произлизат. Много от тези причастия също са преминали в лексикалния клас на съществителното име, придобивайки субстантивна функция. Освен тях тук се отнасят и някои причастия, изпълняващи адективна роля, като тази им роля е съпроводена с появата на ново, преосмислено, лексикално значение. Тези причастия също, въпреки адективната си функция, не могат да служат в качеството на именна част на съставни глаголи, като евентуалната им такава служба ще бъде възприета по-скоро като опит да се построи перифрастична пасивна конструкция. В тази връзка е важно да бъде разграничена формата за перифрастичен страдателен залог на даден глагол и участието на миналото причастие от този глагол в образуването на устойчиво именно-глаголно съчетание с непреходно значение. Като критерий за определяне на това дали съответното минало причастие е част от перифрастична пасивна конструкция, или от съставен глагол, може да послужи респективно невъзможността/възможността за формиране на преходен съставен глагол на базата на това причастие.

Ето пример за невъзможността да бъде образуван съставен глагол на базата на минало причастие със субстантивна функция, както и на такова с адективна функция, но с преосмислено значение:

²⁰ Споменавам принципно, защото перифрастичните пасивни конструкции, в състава на които миналото причастие със страдателно значение не е адективирано, все повече започват да се възприемат като непреходни съставни глаголи.

напр. * دیدہ کردن *диде кърдән* ← دیدہ *диде* 1. 'видян', 2. 'око' ← دیدن *дидән* 'виждам'

گرفته کردن *герепте кърдән* букв. 'правя взет'²¹ ← گرفته *герепте* 1. 'взет', 'получен' 2. 'мрачен', 'натъжен', 'дрезгав' (глас) ← گرفتار *герептар* 'взимам', 'получавам'.

Миналите причастия от префиксални и съставни глаголи представляват особен случай, защото при тях най-ясно се вижда неопределеността на границите между тези от тях, влизащи в състава на перифрастични пасивни конструкции, и тези с адекативна функция, участващи в образуването на съставни глаголи. Тук мястото на ударението се явява формален граматичен разграничител, в такъв смисъл че когато миналото причастие от даден префиксален или съставен глагол **не** е употребено в адекативна функция, по силата на правилото за фиксираното словесно ударение в персийския език главното ударение ще пада съответно върху префикса на префиксалния или върху именната част на съставния глагол:

برداشتنه شدن *бър-даште шодән* 'бивам вдигнат', 'бивам отстранен' ← برداشتن *бър-даштан* 'взимам', 'вдигам', 'отстранявам'.

И обратното, когато миналото причастие от някой от тези структурни типове глаголи е употребено в адекативна функция, главното ударение ще се пренася директно върху последната му сричка. Това ще рече, че в резултат на протекли словообразователни процеси, в случая – на транспозиция, миналото причастие е преминало в лексикалния клас на прилагателното име, придобивайки присъщите му граматични особености. Оттук и пренасянето на главното ударение върху последната сричка на това име – самостоятелна дума, каквото е правилото за фиксираното словесно ударение в съвременния персийски език:

برآمده کردن *бър-амәде кърдән* 'издувам', 'правя изпъкнал', 'попъхвам' (устни) ← برآمده *бър-амәде* 'изпъкнал', 'издут' ← برآمدن *бър-амәдән* 'издигам се'.

Като цяло, броят на съставните глаголи с именна част, изразена от минало причастие с персийски произход, не е особено голям. Обикновено тази нелична глаголна форма, изпълнявайки ролята на именна част в състава на този тип глаголи, обозначава качество или признак (*невродени*), които реферират семантически към изразяваното от произвеждащия ги глагол действие.

²¹ Използва се в тази форма единствено със значение на 'задръствам'.

Освен минали причастия с персийски произход във функция на именна част на съставни глаголи се проявяват и ограничен брой сегашни такива, образувани с помощта на суфикса *l-a*. В тази функция сегашните причастия, подобно на миналите, се характеризират с адективно значение, произтичащо от съхраняването на тясната им семантична връзка с глаголните основи, от които произхождат. По отношение на тези причастия Барджасте прави важното уточнение, че тяхна лексико-синтактична особеност, както и на глаголите, от които произхождат, е неспособността им да бъдат съчетавани, съответно – с определяемо, изразено от съществително име – название на неодушевен предмет, и с неодушевен деятел в ролята на субект (Барджасте 1983: 161–163):

напр. *کتاب دانا *кетаб-е дана* ‘мъдра книга’

*کتاب می داند *кетаб миданъд* ‘книгата знае’.

Обикновено тези причастия също се съчетават с широковалентния спомагателен глагол کردن *кърдън* ‘правя’, образувайки съставни глаголи с преходно каузативно значение:

напр. رها کردن *rāha kārđān* ‘пускам’, ‘освобождавам’ ← رها *rāha* ‘освободен’, ‘пуснат’ ← رهن/رسن *rāhiđān/rāstān* ‘спасявам се’, ‘бивам освободен’.

– **Причастия с арабски произход.** Поради забележителния си брой и активно участие в редица словообразователни процеси, тези причастия заемат важна ниша в лексикона на съвременния персийски език. Те представляват заимствани от арабски език нелични глаголни форми, които не се възпроизвеждат свободно в персийски език, а се използват като готови лексеми. Активното образуване на тези причастия в арабски език се осъществява във формата на различни словообразователни модели (т.нар. „породи“), следващи определена структурна типология и формиращи определено лексико-граматическо значение. Основната маса арабски заемки с тези лексикални характеристики са навлезли в персийския език по време на господството на арабския халифат (VII–IX в. сл.Хр.). Навлезли в езика обаче, тези чужди думи са били подчинени на установените в него фонологични правила и са получили малко по-различно звучене. Впоследствие те дотолкова са се вкоренили в системата на персийския език, че в много случаи лексемата с арабски произход е намерила много по-широк прием от тази с персийски (напр. رقص *rāqs* (ар.) ‘танц’ и پایکوبی *пайкуби* (перс.) ‘танц’). Веднъж установили се в граматичната система на този език, арабските заемки са придобили и правото да служат в качеството на произвеждаща основа, т.е. да получават различни по произход афикси, да

се съчетават с други лексеми, образувайки сложни думи, да участват в образуването на съставни глаголи и т.н.

В лексико-граматично отношение арабските заемки в персийския език в основни линии биват класифицирани като отглаголни съществителни имена с абстрактно значение или т.нар. *масдари*, причастия с деятелно значение (*اسم فاعل* *есм-е фа'ел*), причастия със страдателно значение²² (*اسم مفعول* *есм-е ма'ф'ул*), прилагателни имена в положителна или превъзходна степен, съществителни имена, обозначаващи място, инструмент и др. От тях активно участие в процеса на образуване на съставни глаголи имат масдарите и причастията със страдателно значение. Продуктивността на причастията с деятелно значение в този процес е по-слаба, като основно те влизат в състава на рамкови конструкции. Участието на масдарите в този словообразователен процес безразгледано в частта, отнасяща се до съставните глаголи от типа N+V. Причастията, от своя страна, поради адективната си функция в състава на устойчивите именно-глаголни съчетания, ще бъдат разгледани тук.

Арабските причастни форми често изпълняват функцията на именна част в състава на персийски съставни глаголи и на тяхна основа са образувани голям брой лексикални единици от този тип, имащи широка употреба в езика. В лексико-граматическо отношение обаче те се различават от причастията с персийски произход, като разликата се състои в това, че повечето от тези арабски причастия, за разлика от персийските, не могат да принадлежат едновременно към два лексикални класа. В този смисъл те имат или чисто номинални, или чисто причастно-адективни характеристики. Изключение правят единствено деятелните и страдателните причастия от I^{-ва} порода, които могат да имат едновременно и номинално, и причастно-адективно значение (напр. *حاضر* *хазер* 'присъстващ', 'присъстващо лице' и *مكتوب* *ма'ктуб* 'написан', 'писмо'). В тази връзка трябва да бъде отбелязано, че общата тенденция по отношение на деятелните причастия от I^{-ва} порода е формата им за ед. ч. да бъде възприемана по-скоро като причастие, а формата им за мн. ч. – като съществително име (напр. *حاضر* *хазер* 'присъстващ' и *حاضرين* *хазерин* 'присъстващи лица'). Освен това арабските причастия се различават в лексико-синтактично отношение и от арабските масдари, като разликата тук се състои в това, че за разлика от масдарите, принадлежността на тези причастия към дадена порода не оказва влияние върху съчетаемостта им с конкретни спомагателни глаголи, а оттам – и върху значението на новообразуваните съставни глаголи. В това отношение може да бъде формулирана постановката, че арабските причастия, независимо от това дали имат страдателно или деятелно значение, съчетавайки се с преходния глагол *کردن* *ка'рдан* 'правя', образуват преходни съставни глаголи, а в комбинация с неговия непреходен корелат *شدن* *шодан* 'ставам', 'превърщам се' – респективно непреходни съответствия на предишните. Особен случай

²² Причастията в арабски език нямат темпорална референтност.

представяват някои съчетания от деятелно причастие с арабски произход и непреходния глагол شدن *шоддāн*, при които се образуват съставни глаголи с **преходно** значение. Някои от тези случаи бяха разгледани в частта, отнасяща се до рамковите конструкции (вж. т. 1.3), като причина за проявената нерегулярност при тях бе изтъкната липсата на самостоятелно лексикално значение:

напр. متقبل شدن *мотеқāббел шоддāн* ‘поемам отговорност (за)’, ‘ангажирам се (с)’.

Въз основа на лексико-граматическите и синтактичните си особености арабските причастия в служба на именна част на персийски съставни глаголи са предмет на следната класификация, чийто основни параметри са заимствани от Рубинчик (Рубинчик 2001):

а) Арабски причастия, имащи самостоятелни значение и употреба в персийския език. Тези причастия се характеризират със собствено лексикално значение и могат да функционират самостоятелно извън рамките на съставните глаголи, в чийто състав влизат:

напр. محدود *māḥdūd* ‘ограничен’ → محدود کردن *māḥdūd kārdān* ‘ограничавам’.

Във функцията си на именна част на съставни глаголи тези арабски причастия имат адективно значение и назовават временен признак или качество, рефериращи семантически към понятието, заложено в съответния трибуквен глаголен корен:

напр. محدود *māḥdūd* ‘ограничен’ ← حد *ḥaddā* (ар. корен със значение ‘ограничавам’).

б) Арабски причастия, непритежаващи самостоятелни значение и употреба в персийския език. Извън рамките на съставните глаголи, в чийто състав влизат, тези причастия нямат самостоятелно лексикално значение и не могат да функционират синтактически като независими членове на изречението. Следователно в персийския език те се проявяват единствено във функция на именна част на съставни глаголи или като произвеждаща основа в именното словообразуване, като значението им се извежда от семата на трибуквения (*по-рядко четирибуквен*) корен, на базата на който са образувани съгласно предписанията на съответната порода. Така, от този трибуквен корен посредством вътрешна флексия, а при някои породи – и с помощта на различни префикси и суфикси, биват образувани редица производни думи:

напр. صادر *садер* (اسم فاعل) от *I^{-6a}* порода с общо значение на ‘изнасящ’, ‘издаващ’ ← صدر *сāddārā* (ар. корен, изразяващ действие, свързано с ‘изнасяне’, ‘издаване’).

Обикновено арабските причастия, нямали самостоятелни значение и употреба в персийския език, влизат в единния състав на т.нар. *рамкови конструкции*, образувайки, както вече е известно, една изафетно свързана синтагма с названието на обстоятелственото пояснение за място или с това на прекия обект:

напр. *عازم جانی شدن* *азем-е джа-и шодан* 'тръгвам за някъде'

متحمل چیز ی شدن *мотехаммел-е чизи шодан* 'изтърпявам нещо', 'преживявам нещо'.

С риск от повторение ще бъде споменато, че в случаите на рамкова конструкция, включваща в състава си название на пряк обект, последното може да бъде изнесено извън тази конструкция, резултатът от което ще бъде съставен глагол, съдържащ в структурата си непреходния спомагателен глагол *شدن* *шодан* 'ставам', 'превръщам се' и характеризиращ се с общо преходно значение:

напр. *چیزی را متحمل شدن = متحمل چیز ی شدن* *мотехаммел-е чизи шодан* = *мотехаммел шодан* 'изтърпявам нещо', 'преживявам нещо'.

Въпреки че разглежданите тук арабски причастия нямат самостоятелно лексикално значение, в речниците е регистрирано такова, изведено на база на съответната порода, във формата на която същите са образувани в арабски език, където функционират свободно, съпътствани от самостоятелно лексикално значение. Извеждането на някакво общо значение в персийския език по отношение на тези причастни форми се прави с цел да бъде предадено значението на конструкциите, в чийто състав те влизат. Ако това не бъде направено, значението на голям брой съставни глаголи в рамкова конструкция ще остане неразкрито. За разкриване значението на тези съставни глаголи способстват и спомагателните глаголи, с които тези нелични глаголни форми с арабски произход се съчетават основно, а именно – *کردن* *кардан* 'правя', *شدن* *шодан* 'ставам', 'превръщам се' и *بودن* *будан* 'съм'. Тези спомагателни глаголи правят значението на причастията почти „прозрачно“, което създава впечатлението, че то притежава лексико-синтактична самостоятелност. Всъщност обаче значението му се подразбира чисто логически от семантиката на трибуквения корен, докато общото значение на съставния глагол, във функция на именна част на който това причастие се проявява, се извежда като реален сбор от значенията на компонентите му.

В заключение може да бъде казано, че липсата на самостоятелно лексикално значение и свободна синтактична употреба при тези арабски причастия води до високата степен на структурна устойчивост на съставните глаголи, в чието образуване те участват. За това свидетелства и фактът, че тези състав-

ни глаголи се явяват структурно и семантично ядро на *рамкови конструкции*, които по своята същност са устойчиви синтактични конструкции, построени по точно определен структурен модел.

в) Арабски причастия, имащи самостоятелно лексикално значение, но не и самостоятелна синтактична употреба. Тези причастия фигурират в речта като част от по-широка синтагма, а именно – като част от именна или предложно словосъчетание. В рамките на това словосъчетание те изпълняват ролята на главна част, към която посредством изафет или предлог са присъединени подчинените ѝ части. Във функцията си на именна част на съставни глаголи тези причастия запазват същите прийоми на осъществяване на синтактичната връзка с подчинените им части като тези в съответните изафетни или предложни словосъчетания:

напр. واقع *vaqe* 'разположен', 'намиращ се' + предлога *در* *dār* 'в' → واقع *در* *vaqe* 'дър' 'намиращ се в' → واقع شدن *vaqe* 'шодан' (*dār*) 'намирам се в'

مقیم *moqim* 'пребиваващ', 'живеещ' + изафет → مقیم جائی *moqim-e dža-i* 'живеещ някъде', 'пребиваващ някъде' → شدن مقیم جائی *moqim-e dža-i* 'шодан' 'живеея някъде', 'пребивавам някъде'.

Идентични на горните характеристики демонстрират и някои ограничени на брой персийски лексикални форми с деятелно причастно-адективно значение, които по структура наподобяват полупроизводните прилагателни имена. Въпреки външната си прилика с този структурно-деривационен тип прилагателни имена обаче, на практика те са образувани на базата на съществуващи в езика съставни глаголи и по-правилно би било да бъдат разглеждани като адективирани сегашни глаголни основи. Те също, подобно на горните причастия с арабски произход, нямат самостоятелна синтактична употреба в езика и функционират единствено в служба на именна част на съставни глаголи. От своя страна, съставните глаголи, в чийто състав влизат тези форми, представят два структурни модела – дистантен и компактен. Следователно тези глаголни единици също изграждат рамкова конструкция:

напр. عهدہ دار چیز ی شدن/چیزی را عهدہ دار شدن *чизи-ра охдедар шодан/охдедар-е чизи шодан* 'поемам отговорност (за)', 'ангажирам се (с)' ← عهدہ دار *охдедар* 'отговорен (за)', 'ангажиран (с)'

یادآور چیز ی شدن/چیزی را یادآور شدن *чизи-ра йадавър шодан/йадавър-е чизи шодан* 'припомням (нещо)', 'напомням (нещо)' ← یادآور *йадавър* 'припомнящ', 'напомнящ'.

– **Причастия със западноевропейски произход.** Освен причастията с персийски и арабски произход във функция на именна част на съставни глаголи могат да се проявяват и причастни форми, представляващи заем-

ки от западноевропейски езици. Тяхната продуктивност обаче е значително по-ограничена в сравнение с тази на горните две етимологични групи причастия. Обикновено заимстваните причастия от западноевропейски езици, които участват в образуването на съставни глаголи в персийския език, са минали причастия (*participes passés*) от глаголи с френски произход. Тези заимствани причастия, подобно на другите лексикални класове заемки от същите езици, се включват в общата конюнктура на моделираните образувания, съчетавайки се с най-прозрачните в семантично отношение спомагателни глаголи, а именно – کردن *kārdān* ‘правя’ и شدن *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’:

напр. مدرنیزه کردن *modernize kārdān* ‘модернизирам’ ← مدرنیزه *modernize* ‘модернизиран’ ← *modernisé* (фр. *participe passé* от глагола *modernizer* ‘модернизирам’)

هیدر اته کردن *hidrate kārdān* ‘хидратирам’ ← هیدر اته *hidrate* ‘хидратиран’ ← *hydraté* (фр. *participe passé* от глагола *hydrater* ‘хидратирам’).

Освен изброените дотук различни по произход и структура прилагателни имена и причастия, влизащи в служба на именна част на съставни глаголи, на това място е редно да бъдат споменати и ограничен брой съществителни имена, които участват с атрибутивно значение във формирането на съставни глаголи. Въз основа на това им значение на тези имена съответно ще бъдат присъщи всички граматични свойства на прилагателните. Случаите на употреба на съществителни имена в атрибутивна функция в качеството на именна част на съставни глаголи са изключително редки:

напр. قفل کردن/شدن/بودن *qofl kārdān/šodān/budān* ‘заклучвам’/‘заклучвам се’/‘заклучен съм’ ← قفل *qofl* ‘ключалка’, ‘катианар’.

В обобщение към тази част може да бъде повторено важното обстоятелство, че във функция на глаголна част на съставните глаголи от типа A+V най-често се проявяват преходният каузативен глагол کردن *kārdān* ‘правя’, инхоативният глагол شدن *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’ и глаголът за състояние بودن *budān* ‘съм’. С помощта на спомагателния глагол کردن *kārdān* ‘правя’ без изключение се образуват устойчиви именно-глаголни съчетания с преходно каузативно значение, чиито непреходни корелати биват формирани с помощта на شدن *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’. Както бе споменато обаче, съществуват и някои изключения от правилото, при които съставният глагол с глаголна част, изразена от شدن *šodān*, има преходно значение и изисква пряк обект.

2.2.3. Съставни глаголи от типа Adv+V

Съставните глаголи, чиято именна част е изразена от наречие, са значително по-малко на брой в сравнение с тези, функцията на именна част на които изпълнява съществително или прилагателно име/причастие. Както вече стана дума, много от езиковедите отнасят към този структурно-derivационен тип и префиксалните глаголи, като в това отношение стана ясно, че подобен подход не е правилен, тъй като между двата типа глаголи съществуват осезаеми различия. Тези различия се коренят главно в различната им синтактична функционалност и структурна устойчивост. Въпреки това обаче, рязка граница между тях не може да бъде прокарана. Свидетелство за това са някои префиксални и съставни глаголи, които използват един и същ езиков елемент в качеството, съответно – на префикс и на именна част (*най-често* پیش *пиш* и باز *баз*).

Както е известно, префиксалните глаголи се състоят от префикс и глаголна част, изразена от непроизведен глагол. Префиксът представлява словообразователна морфема, произхождаща от предлог или наречие. Липсата на самостоятелна синтактична употреба у префикса води до сравнително голямата структурна устойчивост на глаголите, част от които е той. И обратното, съставните глаголи с именна част, изразена от наречие, наподобяват по своите синтактични функции свободните съчетания от название на обект и сказуемо, откъдето произтича и слабата им устойчивост. Също така, наречието във функция на именна част на съставни глаголи е запазило самостоятелното си лексикално значение, за разлика от съответния префикс, и в някои случаи може да бъде заменяно с негови синоними. Необходимо е да се упомене обаче, че поради разпада на именната флексия, някои от наречията в съвременния персийски език притежават едновременно както адвербиално, така и адективно, а понякога и номинално значение. Освен това, в някои случаи те могат да изпълняват и служебна функция в качеството на отименни предлози, загубвайки самостоятелното си лексикално значение. Този факт задължително трябва да се има предвид при отнасянето на дадено образуване към групата на съставните глаголи от типа Adv+V.

Такива лексеми, характеризиращи се с многозначност, са примерно بیرون *бирун* със значения ‘навън’ и ‘приемна’, جلو *джелоу* със значения ‘предна част’ и ‘отпред’/‘напред’ и بالا *бала* със значения ‘горна част’ и ‘горе’, като адвербиалното им значение, съпътстващо образуването на съставни глаголи, е белязано с висока степен на „прозрачност“ в състава на последните.

Прозрачното значение на наречието, с което то участва във формирането на съставни глаголи, обуславя отнасянето на този тип глаголни единици към семантичния клас на мотивираните такива. Това предопределя и слабата им структурна устойчивост. Може дори да се твърди, че тази структурна разновидност на персийските съставни глаголи поделя най-ниското стъпало в скалата по структурна устойчивост с тези от типа A+V. Но докато последните

се обединяват около семата *правя някакъв*, съставните глаголи с наречие в служба на именна част се характеризират със словообразователно значение *конкретно действие/движение в някаква посока*. В редки случаи съставните глаголи от този тип могат да имат и идиоматично (*предимно вторично*) значение (*напр.* بالا کشیدن *бала кешидън* ‘качвам’, ‘издигам’ (*първ. знач.*) и ‘отклонявам’ (*средства*) (*втор. знач.*).

Във функция на именна част на съставните глаголи от типа Adv+V с малки изключения се проявяват единствено прости наречия. Като изключение тук може да бъде приведено наречието ازبر *аз-бър* ‘наизуст’, явяващо се дериват от сложен предлог²³ с изоморфен състав. В резултат на транспозиция този сложен предлог е преминал в лексикалния клас на наречието, придобивайки преосмислено значение. Като цяло, в зависимост от значението, което изразяват, простите наречия в служба на именна част на съставни глаголи могат да бъдат класифицирани по следния начин:

– **За място:** بالا *бала* ‘горе’, ‘нагоре’; پائین *па ‘ин* ‘долу’, ‘надолу’; بیرون *бирун* ‘навън’; اندرون/درون *дарун/андарун* ‘вътре’, ‘навътре’; دور *дур* ‘далеч’, ‘надалеч’; جلو *джелоу* ‘напред’, ‘отпред’; پیش *пиш* ‘напред’²⁴:

напр. درون کشیدن *дарун кешидън* ‘вкарвам’, ‘пъхвам’; دور انداختن *дур андахтън* ‘изхвърлям’; جلو افتادن/زدن *джелоу офтадън/зъдън* ‘надминавам’, ‘изпреварвам’; پیش رفتن *пиш рафтън* ‘вървя напред’, ‘напредвам’; بالا رفتن *бала рафтън* ‘качвам се’, ‘катеря се’, ‘повишавам се’; بالا بردن *бала бордън* ‘качвам’, ‘повишавам’;

– **За начин:** ازبر *аз-бър* ‘наизуст’; خوش *хош* ‘приятно’, ‘хубаво’; بد *бъд* ‘лошо’:

напр. ازبر دانستن/داشتن *аз-бър данестън/даштън* ‘знам наизуст’; ازبر کردن *аз-бър кърдън* ‘научавам наизуст’; خوش کردن (به) *хош кърдън (бе)* ‘доволен съм от нещо’ (*разг.*); بد گفتن *бъд гофтън* ‘злословя’;

– **За количество и степен:** باز *баз* ‘отново’:

напр. باز گفتن *баз гофтън* ‘преразказвам’, ‘повтарям’; باز یافتن *баз йафтън* ‘намирам отново’, ‘възвръщам си’; باز گرفتن *баз герефтън* ‘получавам отново’, ‘спечелвам отново’.

²³ Този сложен предлог с буквално значение ‘отвърху’ няма самостоятелна употреба в съвременния персийски език. Вместо него се използва друг такъв, а именно – از روی със значение ‘по’, ‘от’.

²⁴ Словообразователното значение на съставните глаголи с това наречие в състава им се характеризира с по-голяма конкретност от това на префиксалните глаголи, образувани с помощта на префикса -پیش.

Тук трябва да се обърне специално внимание на наречията پیش *пиш* ‘напред’ и باز *баз* ‘отново’, споменати по-горе, които функционират и като глаголни словообразователни префикси със значения, съответно – ‘напред’ и ‘назад’. За разрешаване на дилемата дали тези елементи са употребени в конкретния случай в качеството на самостоятелна дума, или на морфема, ще служи значението на глаголната единица, в чийто състав те влизат, както и някои условности в исторически план. Това добавя още един шрих към неочертаността на границите между съставни и префиксални глаголи.

Именната част на съставните глаголи от типа Adv+V се съчетава с прости глаголи, повтаряйки забелязаната тенденция при префиксалните. В общи линии преходността/непреходността на този тип съставни глаголи е пряко обвързана с преходността/непреходността на съответния им спомагателен глагол. При това характерна тяхна особеност е, че в по-голямата си част тези устойчиви именно-глаголни съчетания не притежават свои преходни/непреходни корелати.

2.2.4. Съставни глаголи от типа PP+V

Тук спадат съставни глаголи, състоящи се от именна част, изразена от предложна фраза, и спомагателен глагол, за обозначаването на които Ханлари използва наименованието *глаголен израз* (عبارت فعلی *ебарът-е фе’ли*) (Ханлари 2003б: 171). Предложната фраза в служба на именна част, от своя страна, включва в състава си предимно съществително име, съчетано с първичен предлог (напр. به وجود آوردن *бе воджуд авърдән* ‘създавам’). В много по-редки случаи в съчетание с предлога влизат и други части на речта, като примерно взаимното местоимение هم *hām* ‘един-друг’ (напр. به/بر هم زدن *бе/бәр hām zādn* ‘разбърквам’, ‘развалям’). Този структурен тип обхваща сравнително немалък брой глаголни единици – 152 по данни на Дабир-Мокаддам (Дабир-Мокаддам 1997: 40), изразяващи преходно или непреходно действие. Споменатият езиковед посочва също така, подобно на Ханлари²⁵, че в семантично отношение тези глаголи се характеризират с общо метафорично значение, т.е. компонентите им са подложени на семантично преосмисляне. Не на това мнение е Карими, която определя съставни глаголи, например като به زبان آوردن *бе зәбан авърдән* ‘изказвам’, ‘изговарям’ (букв. ‘донасям на езика’), като мотивирани (Карими 1997: 6). Предвид разликата между буквалното и фактическото значение на посочения съставен глагол обаче, такова твърдение се оказва неоснователно. Анализ на корпуса от глаголни единици от този тип дава основание да се твърди, че те основно се характеризират с преосмислено или частично мотивирано значение.

Въпреки разширения си компонентен състав, този тип съставни глаголи също могат да функционират (чрез инфинитивната си форма) като субстан-

²⁵ Ханлари 2003б: 171.

тивирани членове на изречението. В тази си функция те съответно могат да получават артикъл за единичност/неопределеност, да влизат в изафетни конструкции и т.н. Освен това миналите причастия от някои от тези съставни глаголи също могат да изпълняват субстантивна функция в синтаксиса, придобивайки присъщите на съществителното име категориални особености. В този смисъл тези причастни форми ще могат да получават показател за множествено число, като някои от тях дори са придобили по-широка субстантивна употреба именно чрез формата си за множествено число:

напр. *از کار افتاده* *āz kar oftaḍe* ‘трудова неспособен’ → *از کار افتادگان* *āz kar oftaḍegan* ‘инвалиди’.

Субстантивната употреба на миналите причастия от някои съставни глаголи от този тип е свидетелство за това, че тези глаголи също могат да служат като изходен елемент в последващи морфологични словообразователни процеси.

Във функция на спомагателен глагол в състава на устойчивите именно-глаголни съчетания от типа PP+V се проявяват предимно прости глаголи, изразяващи движение или прагматично действие, както и някои префиксални. От простите глаголи в много редки случаи в тази служба може да се срещне и преходният *کردن* *kārdān* ‘правя’, като обикновено същият влиза в състава на такива глаголни единици от типа PP+V, които по-често се употребяват без предлога в именната си част (напр. *تن کردن* *(be) tān kārdān* ‘обличам’). В още по-редки случаи тази функция може да изпълнява и неговият непреходен корелат *شدن* *šodān* ‘ставам’, ‘превръщам се’ (напр. *به بر پا شدن* *be/bār pa šodān* ‘ставам’, ‘изправям се’). От каузативните глаголи със сравнително голяма продуктивност в това отношение се характеризират *رساندن* *resandān* ‘доставям’, ‘правя да стигне’ и *گذراندن* *gozārāndān* ‘правя да мине’, ‘прекарвам’, а от отименните с доста по-ограничена употреба – *تلابدن* *tālābidān* ‘извиквам (някого)’, ‘поканвам’ (напр. *به مبارزه طلبیدن* *be mobarez-e tālābidān* ‘предизвиквам’) и *انجامیدن* *ānjāmīdān* ‘осъществявам се’, ‘приключвам с’ (напр. *به طول انجامیدن* *be tul ānjāmīdān* ‘продължавам’, ‘трая’). От префиксалните глаголи ролята на глаголна част изпълняват най-често *درآمدن* *dār-amādān* ‘влизам’, ‘излизам’, преходният му корелат *دراوردن* *dār-avārdān* ‘изваждам’, ‘изскубвам’, ‘събувам’²⁶, *فرو رفتن* *foru-rāftān* ‘потъвам’, *برآمدن* *bār-amādān* ‘издигам се’ (по-рядко) и *دور رفتن* *dār-rāftān* ‘измъквам се’, ‘спасявам се’ (по-рядко):

напр. *به اجرا درآوردن* *be edjra dār-avārdān* ‘въвеждам в изпълнение’
به فکر فرو رفتن *be fekr foru-rāftān* ‘потъвам в мисли’.

²⁶ Съчетавайки се с предложна фраза, включваща в състава си предлога *به*, спомагателният глагол *دراوردن* *dār-avārdān* придобива противоположно на реалното си значение, а именно – ‘вкарвам’, ‘въвеждам’.

Както бе споменато, в по-голямата си част простите глаголи в качеството на спомагателни в рамките на този тип съставни глаголи изразяват някакво движение в пространството. Освен тях тази функция могат да изпълняват и някои прости глаголи за лично притежание, прагматично действие и т.н., чиято употреба в конкретния случай е предопределена от предлога, с който съществителното име – част от предложната фраза в служба на тяхна именна част, се съчетава. Най-често в процеса на образуване на съставни глаголи от типа PP+V участват следните прости глаголи: آمدن *амадан* ‘идвам’; آوردن *авардан* ‘донасям’; داشتن *даштан* ‘имам’; گذاشتن *гозаштан* ‘слагам’, ‘поставям’ (или по-рядко синонимът му نهادن *нехадан*); رفتن *рафтан* ‘вървя’, ‘отивам’; بردن *бордан* ‘нося’; دادن *дадан* ‘давам’; کشیدن *кешиддан* ‘дърпам’, ‘тегля’; گرفتن *герефтан* ‘взимам’, ‘получавам’; رسیدن *ресиддан* ‘стигам’, ‘пристигам’; افتادن *офтаддан* ‘падам’, گذشتن *гозаштан* ‘минавам’, ‘преминавам’ и انداختن *андахтан* ‘хвърлям’. Повечето от гореизброените спомагателни глаголи, влизащи в състава на устойчиви именно-глаголни съчетания с един и същ предлог в структурата им, могат да бъдат дистрибутирани в следните корелативни редове по признака *преходност/непреходност* (в много случаи *каузативност/инхоативност*):

Преходност	Непреходност
در آوردن	در آمدن
فرو بردن	فرو رفتن
انداختن	افتادن
دادن	رفتن
رساندن	رسیدن
گزاردن	گذشتن

Силно изразената способност на съставните глаголи от типа PP+V, които в по-голямата си част са белязани от аспектualния признак *мгновеност*, да образуват корелативни двойки е една от основните им характеристики. В този смисъл на почти всеки преходен съставен глагол от този тип съответства негова еквивалентна форма с непреходно значение. Като цяло, *преходността/непреходността* на разглежданите съставни глаголи е в пряка взаимовръзка с *преходността/непреходността* на глагола, изпълняващ ролята на тяхна глаголна част:

напр. به دنیا آوردن *бе дониа авардан* ‘раждам’ ↔ به دنیا آمدن *бе дониа амадан* ‘раждам се’

به کمال رساندن *бе камал ресандан* ‘усъвършенствам’, ‘подобрявам’ ↔ به کمال رسیدن *бе камал ресидан* ‘усъвършенствам се’.

От друга страна, останалите често употребявани в тази функция прости глаголи, като گرفتن *герефтан* ‘взимам’, ‘получавам’, کشیدن *кешиддан* ‘дърпам’,

‘тегля’, داشتن *даштān* ‘имам’ и گذاشتن *гозаштān* ‘слагам’, ‘поставям’, образуват съставни глаголни единици предимно с преходно значение, които от своя страна не притежават свои непреходни корелати. Пасивизирането на тези лексеми ще се осъществява посредством перифрастичния модел на образуване на страдателен залог, имащ приложение в съвременния персийски език, а именно – *минало причастие от съответния съставен глагол + служебния глагол شدن* *шодān* ‘ставам’, ‘превръщам се’:

напр. به آتش کشیدن *бе атāш кешидān* ‘запалвам’, ‘подпалвам’ → به آتش کشیده شدن *бе атāш кешиде шодān* ‘бивам подпален’

در میان گذاشتن *дār миан гозаштān* ‘споделям’ → در میان گذاشته شدن *дār миан гозаште шодān* ‘бивам споделен’

От своя страна, първичните предлози – част от предложната фраза, изпълняваща ролята на именна част на съставните глаголи от типа PP+V, са: از *āz* ‘от’, به *бе* ‘към’, در *dār* ‘в, във’ и بر *bār* ‘върху’. От тях с най-голяма продуктивност се характеризират از *āz* и به *бе*, като в някои случаи предлогът به *бе* може да бъде заменен с بر *bār* без разлика в семантиката (*напр.* به باد دادن *бе бад дадān* = بر باد دادن *бār бад дадān* ‘губя’, ‘прахосвам’). В редки случаи част от предложната фраза може да бъде и предлогът پیش *пиш* ‘при’ (*напр.* پیش رو کشیدن *пиш-е ру кешидān* ‘довеждам’, ‘показвам’). Както бе споменато, предлогът – част от предложната фраза, изпълняваща ролята на именна част на този тип съставни глаголи, обуславя употребата на точно определен спомагателен глагол. Това ще рече, че аспектиалните особености на употребения спомагателен глагол трябва да са съобразени с отношенията, които изразява даденият предлог. Освен това, този предлог до голяма степен формира и словообразователното значение на съставните глаголи, в състава на именната част на които същият влиза. В това отношение, за по-голяма нагледност при извеждането на словообразователното значение на съставните глаголи с хетероморфна предложна фраза в състава им може да бъде представена следната класификация:

– **Съставни глаголи, чиято именна част е изразена от предложна фраза, съдържаща предлога از *āz* ‘от’.** Като цяло, тези съставни глаголи изразяват действие, което може да бъде парафразирано като *извеждане/излизане от някакво положение или състояние*. Това ще рече, че в лексико-синтактично отношение повечето от тези съставни глаголи биват класифицирани като преходни каузативни или непреходни инхоативни (*техните корелати*) респективно. Най-често в техния състав влизат прости глаголи за движение, като افتادن *офтадān* ‘падам’, آمدن *амādān* ‘идвам’, رفتن *рәфтān* ‘вървя’, ‘отивам’ и др., които се съчетават със съществително име с конкретно или абстрактно значение – компонент на предложната фраза:

напр. *از پا در آوردن* *āz pa dār-avārdān* 'събарям', 'премахвам' ↔ *از پا در آمدن* *āz pa dār-amādān* 'бивам съборен/премахнат'.

– **Съставни глаголи, чиято именна част е изразена от предложна фраза, съдържаща предлога به 'към'.** Обикновено в съчетание с този предлог влизат съществителни имена, назоваващи някакво действие. Формираната по този начин предложна фраза влиза в състава на устойчиви именно-глаголни съчетания, които подобно на предходните включват в състава си основно глаголи за движение. В семантично отношение действието, което изразяват разглежданите тук съставни глаголи, може да бъде тълкувано като *иницииране или подбуждане към някакво действие/преминаване в някакво друго състояние*. Следователно в по-голямата си част те също се явяват *каузативни/инхоативни*, бидейки смислово противоположни на съставните глаголи, съдържащи в именната си част предлога *از āz*:

напр. *به کار بردن* *bē kar bordān* 'употребявам', 'прилагам' ↔ *به کار رفتن* *bē kar raftān* 'използван съм', 'влизам в употреба'.

– **Съставни глаголи, чиято именна част е изразена от предложна фраза, съдържаща предлога بآر 'върху'.** Този предлог е компонент от именната част на неголям брой съставни глаголи от типа PP+V. Както бе вече споменато, той е взаимозаменяем с предлога به и като компонент от именна част участва в образуването на съставни глаголи с идентични на предишните лексико-синтактични характеристики:

напр. *به باد دادن* *bē bād dadān* = *بر باد دادن* *bār bād dadān* 'губя', 'прахосвам'.

– **Съставни глаголи, чиято именна част е изразена от предложна фраза, съдържаща предлога در дār 'в, във'.** Предложните фрази от този тип влизат в състава на сравнително голям брой съставни глаголи с преходно значение, съдържащи в структурата си спомагателните глаголи *گرفتن gereftān* 'взимам', 'получавам', *داشتن dāstān* 'имам' или *گذاشتن/نهادن*. Като цяло, тези глаголни единици изразяват абстрактно действие:

напр. *در میان گذاشتن* *dār miān gozāstān* 'споделям' и *در نظر داشتن* *dār nazār dāstān* 'имам предвид'.

Освен първични предлози част от предложната фраза, изпълняваща ролята на именна част на съставни глаголи от типа PP+V, могат да бъдат и някои производни (*отименни*) такива (напр. *روی کار آمدن* *ru-ye kar amādān* 'идвам на власт'). Случаите на употреба на отименни предлози в тази функция обаче са доста по-редки, като понякога тези предлози могат да бъдат заменени с първични без разлика в семантиката, но с лек стилистичен оттенък в полза

на по-разговорния прочит на първите (напр. *تو/به فكر رفتن* *ту/бе фекр рәфтән* 'замислям се').

Характерна особеност на съставните глаголи от типа PP+V е, че някои от тях (най-често тези с предлога *به* в именната си част) притежават свой синонимен вариант под формата на съставен глагол от типа N+V (напр. *به پايان رساندن* *бе пайан ресандән* = *پايان دادن* *пайан дадән* 'приключвам', 'финализирам'). Между тях обаче може да бъде посочена тънка разлика в граматично отношение, състояща се в това, че съставните глаголи от типа PP+V изразяват дистантна каузалност, а тези от типа N+V – контактна.

Освен това в потока на речта при някои съставни глаголи от разглеждания тип се наблюдава елипса на предлога в състава им (напр. *يادم رفت* *йадъм рәфт* 'забравих' ← *از ياد کسی رفتن* *аз йад-е кәси рәфтән* 'излизам от ума', 'бивам забравен'). Съставният глагол от горния пример дотолкова се е внедрил в системата на езика без предлога – част от състава си, че най-вероятно скоро тази негова форма ще се превърне в основна. Най-вероятно по този начин са били образувани и много от глаголите от типовете N+V и Adv+V.

Анализът на съставните глаголи въз основа на именната им част спомогна за разбиране на семантичната им същност и прогнозиране на общото им значение, тъй като този компонент от състава им е носител на основната семантика. Така, от значението на именната част може да се извлече общото значение на по-голямата част от този тип глаголни единици, с изключение на тези с немотивирано (преосмислено) такова.

В заключение може да се каже, че съставните глаголи, представляващи по своята същност именно-глаголни съчетания, се характеризират с най-голяма продуктивност и семантична валентност в съвременния персийски език. Иначе казано, глаголното словообразуване в съвременния персийски език се осъществява основно по пътя на неморфологичния начин, посредством който биват формирани този тип глаголи. За сравнение, в актуалния запас от глаголни единици на този език фигурират едва около 115 прости глагола, около 114 – префиксални, около 70 – отименни и около 60 – каузативни. Формирането на съставните глаголи придобива такава граматична валентност, че изземва функциите и на някои синтактични конструкции, като формите на перифразтичен страдателен залог например. С помощта на този активен начин на словообразуване в езика навлизат много глаголи с именна част, представляваща заемка от западен език. Всъщност това е единственият начин за вклиняване на чуждите заемки в глаголната система на персийския език, като този факт е в основата на изказаната хипотеза за произхода на този неморфологичен словообразователен начин, описан като лексико-синтактичен и разтълкуван най-ясно и подробно в рамките на теорията „X-bar“ на Чомски. Изучаването на съставните глаголи е от особена важност, тъй като, с оглед на техния огромен брой и широка граматична валентност, познаването на същността им и на синтактичната им употреба ще допринесе за правилното боравене с тях.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Барджасте 1983: Barjasteh, D. *Morphology, Syntax and Semantics of Persian Compound Verbs: A Lexicalist Approach*. Illinois: University of Illinois, 1983.
- Батени 1989: Bateni, M. „Farsi Zabâni Aghim?” (Persian a Sterile Language?). – *Adine*, 33/1989.
- Батени 2006: ۱۳۸۵. باطنی، م. پیرامون زبان و زبانشناسی (مجموعه مقالات). تهران: موسسه انتشارات آگاه، ۱۳۸۵.
- Бейкър 1988: Baker, M. *Incorporation. A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Вахе́ди-Лангруді 1996: Vahedi-Langrudi, M. *The Syntax, Semantics and Argument Structure of Complex Predicates in Modern Farsi*. Ottawa: University of Ottawa, 1996.
- Гранде 1998: Гранде, Б. М. *Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении*. Москва: Издательская фирма „Восточная литература” РАН, 1998.
- Дабир-Мокаддам 1982: Dabir-Moghaddam, M. Passive in Persian. – *Studies in the Linguistic Sciences*, 1/1982, 63–90.
- Дабир-Мокаддам 1997: Dabir-Moghaddam, M. Compound Verbs in Persian. – *Studies in the Linguistic Sciences*, 2/1997, 25–61.
- Карими 1987: Karimi, S. Compound Verbs in Persian. – *University of Washington Working Papers in Linguistics*, 9/1987.
- Карими 1997: Karimi, S. *Persian complex verbs: Idiomatic or Compositional?*. <<http://www.u.arizona.edu/~karimi/publications/Idiomatic%20or%20comp.pdf>, 1997>, 27.03.2015.
- Лазар 1992: Lazard, G. *A Grammar of Contemporary Persian*. Costa Mesa, California and New York: Mazda Publishers in association with Bibliotheca Persica, 1992.
- Ламбтън 1961: Lambton, A. *Persian grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1961.
- Мешкатодини 2007: مشکوة الدینی، م. دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری. مشهد: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۶.
- Мойн 2007: Moynes, J. A. *The structure of verbal constructions in Persian*. New York: Global Scholarly Publications New York, 2007.
- Мохаммад, Карими 1992: Mohammad, J., S. Karimi. Light verbs are taking over: complex verbs in Persian. – In: Nevis, J. A., V. Samiian (éd.). *Proceedings of the Western Conference on Linguistic (WECOL)*. Fresno, California: California State University, 1992, 195–212.
- Осенова 2009: Осенова, П. *Именните фрази в българския език*. София: ЕТО, 2009.
- Осенова, Симов 2007: Осенова, П., К. Симов. *Формална граматика на българския език*. София: Институт за паралелна обработка на информацията – БАН, 2007.
- Расторгуева 1966: Расторгуева, В. С. *Среднеперсидский язык*. Москва: Наука, 1966.
- Рубинчик 2001: Рубинчик, Ю. А. *Грамматика современного персидского литературного языка*. Москва: Восточная литература, РАН, 2001.
- Садети 1993: صادقی، ع. در باره فعلهای جعلی در زبان فارسی. مقاله در همایش «زبان فارسی و زبان علم». تهران، ۱۳۷۲.
- Самсарева 2001: Самсарева, П. *Глаголното словообразуване в съвременния арабски книжовен език*. София: Арабулг, 2001.
- Уасоу 1977: Wasow, T. Transformations and the Lexicon. – In: Culicover, P., T. Wasow, A. Akmajian (éd.). *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 1977, 327–360.
- Ханлари 2003а: خانلری، پ. ن. تاریخ زبان فارسی. جلد اول. تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۸۲.
- Ханлари 2003б: خانلری، پ. ن. تاریخ زبان فارسی. جلد دوم. تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۸۲.
- Ханлари 2003в: خانلری، پ. ن. تاریخ زبان فارسی. جلد سوم. تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۸۲.

Чомски 1975: Chomsky, N. *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Hague: Mouton Publishers, 1975.

Чомски 1993: Chomsky, N. A Minimalist Program for Linguistic Theory. – In: Hale, K., S. J. Keyser (éd.). *The View from Building 20*. Cambridge: MIT Press, 1993, 1–52.

Март 2015 г.

Рецензенти: доц. Аник Минасян-Добрева,
доц. д-р Иво Панов